อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเทพกวี วิจญฺจโล

ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส

เมษายน ๒๕๐๔

———

อนุสรณ์

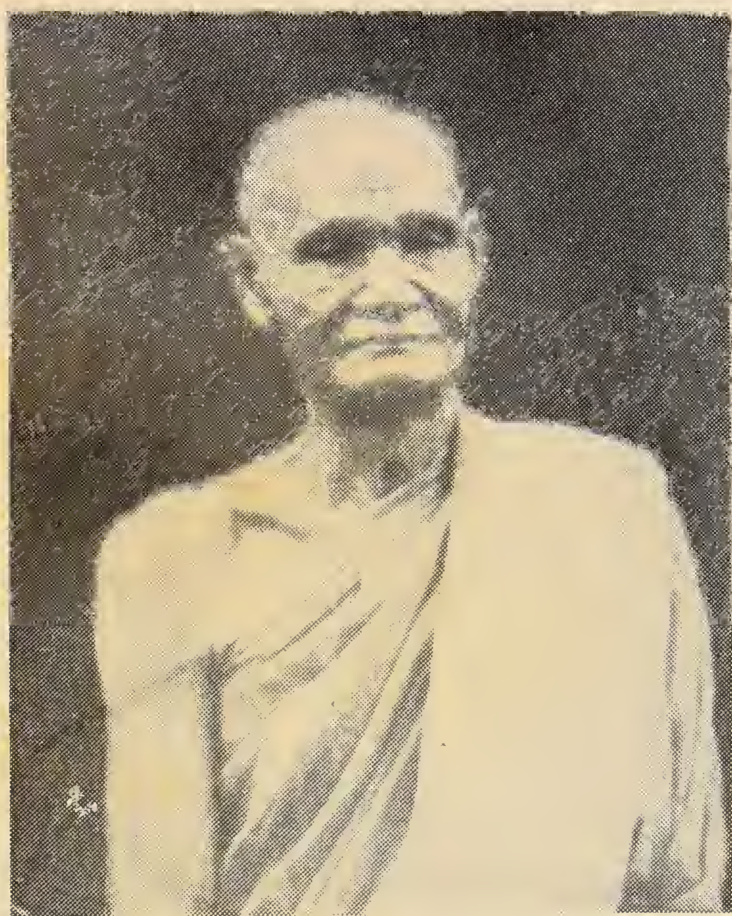
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเทพกวี วิจญฺจโล

ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส

๒๙ เมษายน ๒๕๐๔

พระเทพกวี วิจญฺจลเถร

๒๔๒๘ ชาต – มต ๒๕๐๔

ประวัติ

พระเทพกวี วิจญฺจโล นามเดิม จั่น เกิดในสกุลสวาคฆพรรณ เป็นบุตรนายแพง นางกิ้ม บ้านตำบลหนองกะขะ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ ร. ศ. ๑๐๕ จ. ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๒๙ เวลาเที่ยงคืนเศษ มีพี่น้องรวม ๘ คน มรณภาพและถึงแก่กรรมหมดแล้ว คือ

๑. นางเชื่อง เนื่องอินทร์

๒. พระภิกษุนาค สวาคฆพรรณ

๓. นางชั้ว นันทวนิช

๔. นางทอง ดิยวงศ์

๕. นางจิ๋ว แซ่โต๋

๖. พระเทพกวี จั่น สวาคฆพรรณ

๗. นายจอน สวาคฆพรรณ

๘. นายแจ่ม สวาคฆพรรณ

เมื่ออายุ ๑๕ ปี ไปอยู่วัดเขาบางทราย อำเภอบางปลาสร้อย จังหวัด ชลบุรี เล่าเรียนหนังสือไทยในโรงเรียนบรรพตพุทธยาคม ซึ่งเป็นสถานศึกษาในวัดนั้น สอบเลื่อนชั้นโดยลำดับ ได้ชั้น ๓ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ และสอบไล่ได้ประโยคหนึ่ง (ประถม ๔) อันมีเป็นชั้นสูงสุดของสถานศึกษาแห่งนั้น ในสมัยนั้นเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ต่อมา ไปอยู่มณฑลพิษณุโลก กับนายเอม กนิษฐานนท์มหาดเล็กรายงานตรวจการมณฑลรวม ๓ ปีเศษ

เมื่ออายุ ๒๓ ปี กลับไปอุปสมบทที่วัดเขาบางทราย ณ วันอาทิตย์ ที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ เวลา ๑๐ นาฬิกาเศษ มีนิยมนามตามภาษามคธว่า วิจญฺจโล เป็นสัทธิวิหาริกที่ ๒๗ ของเจ้าพระคุณสมเดจพระพุทธโฆษาจารย ญาณวรเถระ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อครั้งยังดำรง

สมณศักดิ์ชั้นเทพ ที่พระเทพกวี เป็นพระอุปัช-
ฌายะ พระเขมทัสสีชสธีสมานคุณ (เมฆิโย
เอี่ยม) เมื่อยังเป็นพระครูชลธารมุนี เป็นพระ
อุปสัมปทาจารย์ พระวินัยธรรม (โสภิโต เภา)
เป็นบรรพชาจารย์ อุปสมบทแล้ว คงอยู่เล่าเรียน
พระธรรมวินัยในวัดนั้น ต่อมาได้เป็นครูใหญ่
โรงเรียนบรรพตพุทธยาคม ๒ ปี

วันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ย้ายมาอยู่
ศึกษาปริยัติธรรมในวัดเทพศิรินทราวาส

พ.ศ. ๒๔๕๘ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นตรี และสอบไล่ได้เปรียญตรี ๓ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นครูสำรอง สอนภาษาบาลีในสำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม.

พ.ศ. ๒๔๖๑ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นโท และเป็นครูประจำชั้น สอนภาษาบาลี

เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม.

พ.ศ. ๒๔๖๒ สอบไล่ได้เปรียญโท ๔ ประโยค และเป็นอุปนายก สภาการศึกษาพระปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม.

พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นกรรมการแผนกธรรม สนามหลวง ลาออกจากตำแหน่งอุปนายก ฯ เมื่อเดือนมีนาคม และสอบไล่ได้เปรียญโท ๕ ประโยค.

พ.ศ. ๒๔๖๔ สอบไล่ได้เปรียญโท ๖ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นอุปนายกสภาการศึกษาปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดเทพศิรินทร์ เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๗เมษายน และสอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอกในปลาย พ.ศ. นั้นด้วย.

พ.ศ. ๒๔๗๒ มีพระบรมราชโองการทรงตั้งเป็นเป็นพระราชาคณะ ที่ พระกิตติสารมุนี เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน และได้รับพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๕ เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ต่อมาได้รับตำแหน่งเป็นรองเจ้าคณะมณฑล ปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม และได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการศึกษาปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดเทพศิรินทร์ เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม

พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงตั้งให้เป็นผู้รั้งตำแหน่ง เจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ และได้รับพัดกาชาดสมนาคุณ.

พ.ศ. ๒๔๗๔ ลาออกจากตำแหน่งผู้อำนวยการ

ศึกษาปริยัติธรรม สำนักเรียน
วัดเทพศิรินทร์.

พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ ชั้นราช ที่พระราชกวี เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ภายหลังได้เป็นผู้อำนวยการศึกษา ฝ่ายปริยัติธรรม มลฑลปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม.

พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้รับแต่งตั้ง เป็นอนุกรรมการแห่งมหาเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม. มีพระบรมราชโองการทรงตั้งให้เป็นเจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม และเป็นกรรมการตรวจประโยคบาลี ในสนามหลวง เมื่อวันที่ ๘

ธันวาคม.

พ.ศ. ๒๔๗๙ ลาออกจากตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมมณฑลปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน เป็นผู้อำนวยการก่อสร้าง อาคารสวาคฒพรรณ โรงเรียนประชาบาลวัดหนองกะทุ่ม อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี ได้รับพัดสมนาคุณจากรัฐบาล เป็นผู้อำนวยการผูกพัทธสีมาอุโบสถ วัดหนองกะขะ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม และเป็นผู้ดำเนินการขอที่ดิน จากผู้มีชื่อ อำนวยการสร้างถนนเข้าวัดหนองกะขะ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี กว้าง ๓ เมตร ยาว

ประมาณ ๘๐๐ เมตรเศษ.

พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นประธานกรรมการ บริหารวัดเทพศิรินทร์. ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการศึกษา ฝ่ายปริยัติธรรม มณฑลปราจีนบุรีอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการ เถรสมาคมคณะธรรมยุต เมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม. เป็นผู้ดำเนินการขอที่ดินจากผู้มีชื่อ อำนวยการสร้างถนนเข้าวัดบ้านงิ้ว ตำบลบ้านงิ้ว อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี กว้าง ๓ เมตร ยาวประมาณ ๑,๒๔๐ เมตรเศษ.

พ.ศ. ๒๔๘๒ ลาออกจากตำแหน่ง เจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรีเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน

และเข้าทำงานในมหามกุฏราชวิทยาลัย แผนกแปลและเรียบเรียง เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน.

พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการ ที่ปรึกษา กองเผยแผ่ศาสนธรรม และกองตำรา ในมหามกุฏราช-วิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน.

พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นประธานกรรมการบริหารวัดเทพศิรินทร์ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๘.

พ.ศ. ๒๔๘๖ เป็นเจ้าคณะปกครอง ภิกษุสามเณรและศิษย์ คณะใต้ วัดเทพ-ศิรินทร์ เป็นเวลาหลายปี

พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้รับแต่งตั้ง เป็นหัวหน้าคณะวินัยธร ภาค ๑ เขต ๑ เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ทรงพระ-

กรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ชั้นเทพที่ พระเทพกวี เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม.

พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นผู้รักษาการในตำแหน่ง เจ้าอาวาส วัดเทพนิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌายะ ในวัดธรรมยุตติกา เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม และได้รับเลือกตั้งเป็นกรรมการ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม.

พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นผู้อำนวยการเปิดโรงเรียนสอนภาษาบาลี วัดอุทกเขปสีมาราม

อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี.

พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นผู้อำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์และจัดงานผูกพัทธสีมา อุโบสถวัดหนองกะทุ่ม อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี

พ.ศ. ๒๔๙๔ ลาออกจากตำแหน่ง หัวหน้าคณะวินัยธร ภาค ๑ เขต ๑ เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ต่อมา เมื่อเจ้าพระคุณสมเดจพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณวรเถระ เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ถึงมรณภาพลง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิศริยยศเป็นสมเด็จพระสังฆราช ทรงตั้งให้เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการ ปกครองวัดเทพ

ศรินทร์ เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน.

พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นผู้ดำเนินการ ขอที่ดินจากผู้มีชื่อ อำนวยการสร้างถนนเข้าวัดหนองกะทุ่ม อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี กว้าง ๔ เมตร ยาวประมาณ ๑๖๐ เมตรเศษ และเป็นผู้อำนวยการก่อสร้างอุโบสถวัดช่องลมนาเกลือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี สร้างเสร็จเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๑

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นผู้อำนวยการก่อสร้างศาลาการเปรียญ "เทวิณประสิทธิ์" วัดหนองกะทุ่ม อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี สร้างเสร็จ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. เดียวกันนั้น.

โดยปกติท่านเป็นผู้มีความอดทน แข็งแกร่ง ไม่ค่อยอาพาธเจ็บไข้ แม้จะมีอายุอยู่ในวัยชรา แล้วก็ตาม อยู่มาก่อนจะถึงมรณภาพ ๔–๕ วัน มีอาการอิดโรยอ่อนเพลียลงโดยลำดับ แม้ถึงอย่างนั้น ในวันอุโบสถปาฏิโมกข์ วันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๐๔ เวลา ๑๕ นาฬิกาเศษ ท่านก็ยังอุตส่าห์ลงฟังพระปาฏิโมกข์ได้ ในระหว่างที่กำลังฟังพระปาฏิโมกข์อยู่นั้น ที่ประชุมสงฆ์เห็นว่าท่านมีอาการอิดโรยผิดปกติมาก จึงเรียนถาม-อาการ และเปิดโอกาสให้ท่านกลับไปพักผ่อน ท่านก็บอกว่า "ไม่เป็นไร" และอยู่ฟังพระปาฏิโมกข์ได้จนตลอด นับว่าเป็นการฟังพระปาฏิโมกข์ครั้งสุดท้ายของท่าน ต่อจากนั้นมาอีกเพียง ๒ วัน ก็ถึงมรณภาพ โดยอาการสงบ ที่โรงพยาบาลสงฆ์ เมื่อเวลา ๑๐.๕๐ น. ของวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔ อยู่ครองอายุสังขาร

มาได้ รวม ๗๕ โดยปี มีพรรษายุกาลได้ ๕๓ พรรษา

อปฺปํ วต ชีวิตํ อิทํ โอรํ วสฺสสตาปิ มิยฺยติ
โย เจปิ อติจฺจ ชีวติ อถโข โส ชรสาปิ มิยฺยติ

ชีวิตนี้น้อยนักหนา คนเราย่อมตายเสียภายใน ๑๐๐ ปีโดยมาก แม้หากจะมีชีวิตอยู่เกิน ๑๐๐ ปีมาได้บ้าง ถึงอย่างนั้นก็ย่อมตายเพราะชราเป็นแน่แท้ทีเดียว ฯ

พระธรรมเทศนา

พระเทพกวี จั่น วิจญฺจโล ป.ธ. ๖

วัดเทพศิรินทราวาส

เทศนา

งานทำบุญ ๕๐ วัน

กุมฺภูปมกถา

กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา
นครูปมํ จิตฺตมิทํ ถเกตฺวา
โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน
ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสโน สิยาติ ฯ

บัดนี้จะแสดงธรรมิกถาในธรรมบท ตอนจิตตวรรค พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของสาธุชนพุทธบริษัท ผู้หวังจะประพฤติปฏิบัติกายวาจาใจไปตามธรรมะที่ชอบ ควรแก่ความสามารถตามภูมิชั้นแห่งตน ๆ แต่ความประพฤติจักเป็นไปเช่นนั้นได้ ต้องอาศัยใจเห็นดีเห็นชอบก่อน กายวาจาจึงจะเป็นไปตาม เพราะใจเป็นนายงาน กายวาจาเป็นผู้รับใช้ของใจ ถ้าใจคิดถูกตามคลองธรรมที่ชอบ กายวาจาก็ทำถูกพูดถูกไปตามกัน ถ้าใจคิดผิด กายวาจาก็คล้อยไปตามนั้นด้วย

เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าใจนั่นเองเป็นหัวหน้า ใจนั่นเองเป็นใหญ่ สิ่งทั้งปวงสำเร็จแล้วด้วยใจ ต้องด้วยพุทธภาษิตในธรรมบทว่า

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา

มโนเสฏฺฐา มโนมยา

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ แต่ธรรมดาใจมักเป็นไปตามพื้นเดิมก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นก็มีทางแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ดีได้ด้วยความตั้งใจอันดี ข้อนี้พึงเห็นอย่างของที่ไม่หอมมาแต่เดิม เขายังอบให้หอมได้ แต่ใจถ้าปล่อยให้คิดพล่านไปตามลำพังแล้วก็ไม่มีหลัก เหตุนั้นนักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จึงวางแบบแห่งความคิดไว้เป็นหลักฐานว่ามโนสุจริต คือความคิดชอบด้วยใจ เป็นบันทัดสำหรับให้คนคิดอยู่ในความดี เปรียบดังผู้แรกเขียนหนังสือ ต้องอาศัยเส้นบันทัดเป็นหลักเขียน

ไปตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบันทัดอันตรง หาไม่ตัวหนังสือก็จะคดขึ้นคดลงดังงูเลื้อย ข้อนี้ฉันใด คนแรกจะประพฤติความดี ไม่ได้ถืออะไรเป็นหลัก ใจมักไม่มั่นคง อาจเอนเอียงลงหาทุจจริต ข้อนี้ก็ฉันนั้น เมื่อน้อมใจให้คิดอยู่ในวงสุจริตได้แล้ว ถึงจะประพฤติคุณธรรมอย่างอื่นก็เรียบร้อย เหตุนั้นทางศาสนาจึงมีวิธีผึกใจต่าง ๆ ด้วยเชิงนึกเชิงคิด ดังพระพุทธภาษิตซึ่งยกไว้ในเบื้องต้นว่า กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา ผู้ปฏิบัติพึงรู้ชัดกายนี้ว่าเป็นเหมือนหม้อ นครูปมํ จิตฺตมิทํ ถเปตฺวา พึงป้องกันจิตต์นี้ให้เป็นเหมือนดังเมืองโยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสโน สิยา พึงรักษาธรรมที่ชนะแล้วไว้ แต่อย่าเป็นผู้ติดอยู่ ฯ

ในพุทธภาษิตนี้มีใจความ ๔ ข้อ คือ ให้รอบรู้กายนี้เป็นดังหม้อ ๑ ให้ป้องกันจิตต์เหมือนเขา

ป้องกันเมือง ๑ ให้รบมารด้วยปัญญา ๑ ให้รักษาความชำนะไว้ แต่อย่าหลงติดอยู่ในความชำนะนั้น ๑ ฯ ข้อซึ่งพระองค์เปรียบกายด้วยหม้อ เปรียบกิริยารักษาจิตต์ด้วยการรักษาเมืองนั้น เพราะพระองค์หวังจะให้ผู้ปฏิบัตินึกน้อมเอาสิ่งที่เคยประสบพบเห็นมาแล้ว ด้วยมังสจักษุมาเทียบเคียงกับของภายใน เพื่อให้เข้าใจความชัดเจนขึ้น ฯ ข้อที่พระองค์ตรัสให้รอบรู้กายนั้น คือให้ทำความรู้สึกอยู่ในใจว่า รูปร่างของตนแลคนอื่นอันธาตุทั้ง ๔ ประชุมกันอยู่นี้ เป็นเหมือนหม้อที่เต็มไปด้วยของโสโครก เพราะว่าร่างกายนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ศีรษะลงมา มีหนังหุ้มอยู่ที่สุดรอบ ข้างในเต็มไปด้วยของไม่สะอาด เหมือนหม้อที่บรรจุของที่ไม่สะอาดไว้ แต่หม้อนี้ เมื่อบรรจุของที่แข้นหรือเหลวไว้แล้ว ไหลซึมออกมาข้างนอกไม่ได้ ส่วนร่างกายนั้น

ไหลซึมออกมาข้างนอกเสมอ เบื้องบนไหลออกทางปากเป็นเขฬะบ้าง เสมหะบ้าง ข้างล่างไหลออกเป็นอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง ในอวัยวะนอกจากนี้ก็ไหลซึม เยิ้มเกรอะกรังอยู่ทั่วทั้งตัว เป็นเหงื่อเป็นไคลเป็นมูลหูมูลตา เมื่อทำความรู้สึกอยู่ในใจเช่นนี้ ก็จะบันเทาความยินดีติดใจในรูปนั้นเสียได้ นี้เป็นอุบายเครื่องถ่ายถอนราคะได้ประการหนึ่ง ฯ

อีกอย่างหนึ่ง หม้อที่นายช่างปั้นขึ้นอาศัยใช้สรอยชั่วคราว ไม่เป็นของถาวรยั่งยืน ทั้งเป็นของไม่ทนต่อความกระทบครูดสี มีอันแตกทำลายไปเป็นธรรมดา ข้อนี้แม้ฉันใด ร่างกายเมื่อปรากฏเกิดขึ้นแล้ว ก็มีอันทำลายตายไปฉันนั้น บางคนตายเสียในครรภ์ไม่ทันคลอดก็มี บางคนก็คลอดอยู่ได้ถึงปฐมวัย บางคนถึงมัชฌิมวัย บางคนถึงปัจฉิมวัย จึงตายก็มี ทั้งนี้ก็เพราะกรรม

ประมวลมาให้เป็นผู้มีอายุยืนบ้าง สั้นบ้าง ความตายมีอยู่ทุกขณะจิตต์ เหมือนหม้อดินอันแตกทำลายได้ง่ายดายฉะนั้น เมื่อทำความรู้สึกในใจเช่นนี้ ก็จะบันเทาความเมาในวัยว่ายังหนุ่มยังสาว เมาในความไม่มีโรคว่าเป็นสุขสบาย เมาในชีวิตว่ายังไม่ตายเสียได้ เป็นอุบายกำจัดโมหะได้ประการหนึ่ง นี่เป็นอธิบายในข้อต้น ฯ

แม้สาธุชนทำความรู้สึกได้อย่างนี้ เป็นอุบายวิธีข่มจิตต์ หรือคุมจิตต์ไม่ให้พล่านไปในอารมณ์อื่นได้ก็จริงอยู่ แต่ยังไม่แน่นแฟ้น เพราะเป็นแต่ลำพังนึกหรือคิดเท่านั้น พระองค์มีพระพุทธประสงค์จะให้ผู้คำนึงเช่นนั้น มีจิตต์แน่วแน่ดิ่งลงไป จึงตรัสข้อที่ ๒ ว่า นครูปมํ จิตฺตมิทํ ฐเปตฺวา พึงป้องกันจิตต์นี้ให้เป็นเหมือนดังเมืองดังนี้ ฯ

ก็วิธีป้องกันจิตต์นี้ เบื้องต้นท่านให้มีสติตั้ง

มั่น ป้องกันอกุศลคือนิวรณธรรมไม่ให้เกิดขึ้นรบกวนจิตต์ให้ขุ่นมัว ๆ ครั้นแล้วให้เพ่งดูวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอารมณ์ เช่นกสิณ ๑๐ หรืออสุภ ๑๐ หรือแม้กัมมัฏฐานบทใดบทหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พอใจของตน เพ่งเป็นอารมณ์จนใจดิ่งลงไปแอบแนบลงไปนิ่งแน่ลงไป ก็เป็นจิตต์มีอารมณ์เป็นกุศลถ่ายเดียวเมื่อทำใจได้เช่นนี้ ก็เป็นเหตุให้ตรึกให้คิดในธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเรียกว่าวิตกวิจาร ครั้นแล้วมีปีติอิ่มกายอิ่มใจปลาบปลื้มใจเกิดขึ้น ในลำดับวิตกวิจารและมีสุขกายสุขใจ เกิดขึ้นในลำดับแห่งปีติใจนั้นก็มีอารมณ์เป็นอันเดียว เรียกเอกัคคตารมณ์เกิดขึ้นในลำดับแห่งสุข ๆ ใจมีทางท่องเที่ยวเป็นโคจรอยู่อย่างนี้ จนชำนาญในการนึกการคิด ท่านเรียกว่าปฐมฌาน เมื่อหมั่นเพ่งหนักเข้าก็เหลืออารมณ์อยู่ ๓ คือปีติ สุข เอกัคคตา ท่านเรียกว่าทุติยฌาน ครั้นเพ่งให้ยิ่งขึ้นไปอีกก็เหลืออยู่

แต่สุขกับเอกัคคตา ท่านเรียกว่าตติยฌาน ครั้นเจริญยิ่งขึ้นก็เหลือแต่เอกัคคตา อุเบกขา กิริยาที่สะกัดกั้นอกุศลคือนิวรณธรรมได้แล้ว อบรมฌานให้เกิดมีเช่นนี้ เป็นอันชื่อว่าป้องกันจิตต์ให้พ้นจากข้าศึกได้ เหมือนกิริยาที่ป้องกันเมืองมิให้ข้าศึกมาทำลายล้างได้ วิธีป้องกันเมืองครั้งโบราณนั้น คือชั้นนอกขุดคูไว้รอบด้าน ถัดเข้ามามีกำแพงกั้น มีป้อมและหอรบประจำกำแพง มีเครื่องศาตราวุธยุทธภัณฑ์ พร้อมทั้งผู้รักษาครบครันอยู่บนป้อมนั้น เพื่อป้องกันข้าศึกภายนอกจะมาย่ำยี ชั้นในตัดถนนยืน ถนนแยกจักซอยเป็นสาย ๆ เพื่อสำหรับเป็นทางหนีทีไล่ข้าศึก และเป็นที่สัญจรไปมาแห่งประชุมชนพลเมืองมีสภาที่ทำการต่าง ๆ สำหรับระงับเหตุการณ์ในภายในเมืองบ้าง สำหรับรักษาความสะดวกบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้เมืองนั้นก็สงบระงับ พ้นจากภัย

อันตราย ประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข ฯ แม้ผู้ปฏิบัติก็พึงป้องกันจิตต์อย่างเขาป้องกันเมือง เอาวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้นว่ากษิณ ๑๐ เป็นคูกั้นและเป็นกำแพงบัง เอาปัญญาเป็นเครื่องศาสตราวุธยุทธภัณฑ์สำหรับต่อสู้ข้าศึก คือกิเลส เอาปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เป็นถนนยื่น เอาอารมณ์ของฌาน คือวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา อันเป็นธรรมโคจรที่ท่องเที่ยวไปแห่งจิตต์เป็นถนนซอย เอาสติแลสัมปชัญญะเป็นเจ้าหน้าที่ สำหรับคอยระงับเหตุการณ์ และรักษาความเรียบร้อย เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตต์ก็ปลอดโปร่งจากข้าศึกคือกิเลส เป็นจิตต์ที่ผ่องแผ้วปราศจากมลทิน เป็นอันชื่อว่าได้ป้องกันจิตต์พ้นจากข้าศึก คือกิเลสได้แท้จริง นี้เป็นอธิบายในภาษิตข้อที่ ๒ ฯ

ผู้ปฏิบัติป้องกันจิตต์ ด้วยฌานนี้สงบระงับได้

เฉพาะแต่ข้าศึก คือกิเลสอันเป็นวิสัยของจิตต์ พระองค์มีพระพุทธประสงค์ จะให้กำจัดกิเลสที่ละเอียด จึงตรัสข้อที่ ๓ ว่า โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา มีอธิบายว่าผู้ปฏิบัติ เจริญฌานให้เกิดมีแคล่วคล่องแล้ว ไม่ควรจะติดใจอยู่ในฌานนั้น ควรจะใช้ปัญญาสอดส่องหยั่งรู้ว่า นั่นเป็นแต่ธรรมพิเศษทางโลกีย์ ถ้ามัวพะวงอยู่แล้วไหนเลยวิปัสสนาจะเกิดขึ้นได้ ให้ประคองจิตต์ไว้ในวิถีนั้น เริ่มจับนามรูปขึ้นพิจารณาให้เห็นโดยสภาวะอย่างไร รู้จักแยกขยายจักซอยออกเป็นส่วน ๆ ว่าส่วนที่แข้นแข็งนี้เป็นธาตุดิน ส่วนที่ไหลซาบซึมเอิบอาบไปตามกายเป็นธาตุน้ำ ส่วนที่ร้อนอบอุ่นเป็นธาตุไฟ ส่วนที่พัดไปมาตามอวัยวะเป็นธาตุลม การกำหนดพิจารณาเห็นเป็นส่วน ๆ เช่นนี้ เรียกว่าพิจารณาโดยปัจจัตตลักษณะ ครั้นแล้วยกขึ้นสู่

ไตรลักษณะพิจารณาให้เห็น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีอาการเลื่อนขยับตัวอยู่เสมอ คือเสื่อมไป แปรไป คลายไป จางไป ไม่ทรงตัวอยู่ตามปกติเดิมของตนได้ และพิจารณาโดยความเป็นทุกข์ เพราะเหลือทน ทนอยู่ไม่ไหว ต้องชำรุดทรุดโทรม ต้องเก่าต้องแก่ ต้องตาย และพิจารณาโดยความเป็นอนัตตา ใช่ตัวตนเพราะไม่มีชิ้นมีอันอะไร และเพราะไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา ถึงคราวจะเป็นอย่างไรจำต้องเป็นไปเอง จะเร่งให้เกิดหรือเตือนให้ดับไม่ได้ทั้งนั้น หรือจะผลักไสขับไล่ก็ไม่เป็นไปตามใจหวัง เมื่อพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จิตต์ย่อมเบื่อหน่ายในนามรูป ทั้งที่เป็นมาแล้วในอดีต ทั้งที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งจักเป็นไปในอนาคตข้างหน้า ครั้นเบื่อหน่าย จิตต์ก็ปราศจากความกำหนัดรักใคร่ในนามรูป เพราะปราศจากความกำหนัดรัก

ใคร่ จิตต์ก็พ้นจากความยึดมั่นถือมั่นสำคัญเข้าใจผิด เมื่อจิตต์พ้นแล้ว ก็มีญาณปรีชาหยั่งรู้ว่าจิตต์พ้นแล้ว ตามภูมิแห่งธรรมที่ตนรู้เห็นนั้น ๆ การที่ปรารภความเพียรพิจารณาอยู่ โดยปัจจัตตลักษณะ หรือพิจารณาโดยไตรลักษณะ ชื่อว่ากำลังต่อสู้รบกับมารคือกิเลส เมื่อพิจารณาสอดส่องเห็นชัดเจน ทำลายกิเลสเหล่านั้นให้พินาศตามภูมิชั้นแห่งมรรคนั้น ๆ ชื่อว่าชำนะมาร บุคคลจะรบมารคือกิเลสได้ ก็ด้วยปัญญาพิจารณารู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรมนั้น ๆ จนใจหายหวาดเสียวหายตื่นเต้นในอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ จึงจะชื่อว่าเป็นอันชำนะได้แท้จริง เหตุนั้นผู้ปฏิบัติควรพยายามบากบั่นรบมาร เอาชัยชำนะมารด้วยกำลังปัญญาที่สอดส่อง พิจารณารู้เห็นตามเป็นจริงนั้น นี้เป็นอธิบายในข้อที่ ๓ ฯ

แต่อัธยาศัยของผู้ปฏิบัติ ย่อมมีต่าง ๆ กัน

บางจำพวกตั้งใจประพฤติปฏิบัติ ไม่ท้อถอยจนได้บัลลุธรรมอันควรแก่ภูมิชั้นข้อปฏิบัติแล้ว ไม่รักษาคุณธรรมที่ตนเคยได้ เคยถึงแล้วไว้ให้ดีปล่อยให้เสื่อมไปเสียเช่นนี้ก็มี บางจำพวกตั้งใจปฏิบัติได้รับผลแห่งธรรมตามสมควรแล้ว ติดใจผูกพันอยู่ในคุณธรรมนั้น ๆ คือพอเสียแล้วไม่พยายามเขยิบข้อปฏิบัติ ให้ยิ่งขึ้นไปเช่นนี้ก็มี บางจำพวกตั้งใจปฏิบัติ แม้ได้รับผลตามสมควรแล้ว แต่ไม่ยินดีอยู่เพียงนั้น พยายามบากบั่นก้าวไปหาคุณเบื้องหน้าจนถึงผลที่สุด หรือไปจนสุดอุปนิสสัยสามารถของตนเช่นนี้ก็มี พระองค์ทรงปรารภ ๒ จำพวกข้างต้น เกรงว่าจะไม่รักษาคุณความดีที่ปฏิบัติได้แล้ว และทรงเกรงว่าจะติดใจอยู่ในภูมิธรรมอันต่ำ จึงตรัสข้อที่ ๔ ว่า ฐิตญฺจ รกฺเข อนิเวสโน สิยา พึงรักษาธรรมที่ชำนะไว้แล้ว แต่อย่าเป็นผู้ติดอยู่ดังนี้ ๆ

พุทธภาษิตข้อนี้ เป็นอันทรงเตือนไม่ให้ประมาทในธรรมที่ตนได้บัลลุแล้ว ไม่ปล่อยให้เสื่อมถอยอันตรธาน ให้รักษาคุณธรรมไว้ให้ดีคือให้คงที่อยู่ และทั้งไม่ให้ประมาทติดใจอยู่เพียงธรรมชั้นต่ำที่ได้แล้วถึงแล้ว ให้พยายามยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนกว่าจะถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ ตัวอย่างเช่นผู้มีศีล ก็ให้รักษาความที่ตนเป็นผู้มีศีลไว้ให้ดี อย่าให้เสื่อมถอยลดน้อยลงได้ และทั้งอย่ายินดีอยู่เพียงภูมิศีลเท่านั้น ควรพยายามบำเพ็ญให้ได้ถึงสมาธิต่อไป แม้ผู้ที่ได้สมาธิแล้วเล่า พึงรักษาความที่ตนเป็นผู้มีสมาธิไว้ให้ดี อย่าให้เสื่อมคลายได้ และทั้งอย่ายินดีอยู่เพียงชั้นสมาธิเท่านั้น ควรพยายามบากบั่นให้ได้ถึงปัญญาต่อไป แม้ผู้ที่ได้ปัญญาเห็นธรรมแล้ว พึงรักษาความเป็นอริยบุคคลเช่นนั้นไว้ ตามสมควรแก่หน้าที่ภูมิชั้น แลทั้งอย่ายินดีอยู่เพียงเท่านั้น ควร

พยายามไปจนกว่าจะสิ้นสุดได้ ส่วนพระอรหันต์ท่านยินดีอยู่ในธรรมที่สิ้นทุกข์ถ่ายเดียว เพราะท่านเสร็จกิจที่จะปฏิบัติแล้ว รวมความว่า ความดีความชอบที่ตนประกอบกระทำไว้แล้ว ด้วยกาย วาจาและใจมากน้อยเท่าไร หรือหยาบละเอียดประณีตอย่างไร ให้รักษาไว้ให้คงที่อยู่ ดุจเกลือรักษาความเค็มไว้ฉะนั้น ดังคาถาประพันธ์แสดงความข้อนี้ว่า รกฺเขยฺย อตฺตโน สาธุํ ลวณํ โลณตํ ยถา ให้รักษาความดีของตนไว้ดังเกลือรักษาความเค็ม เกลือจะตกที่ไหนก็ตาม เกลือนั้นต้องมีรสเค็มอยู่เสมอ ไม่จืดจางได้ เหตุนั้นสาธุชนควรเอาเยี่ยงเกลือ รักษาความดีให้คงอยู่อย่าให้เสื่อมทรามได้ แม้ความดีที่ตนได้ประพฤติมาแล้วเล่า เมื่อมีทางพอจะบำเพ็ญให้เจริญได้โดยทางใดทางหนึ่ง ควรพากเพียรบำเพ็ญไปให้ทวียิ่ง ๆ ขึ้น อย่ายินดีหยุดอยู่เพียงที่ได้ที่ถึง

เมื่อยินดีเพียงเท่านั้น จักไม่ถึงสุขอันไพบูลย์ บุคคลที่จะถึงสุขอันไพบูลย์ได้ ก็เพราะสละสุขพอประมาณ ดังพุทธภาษิตบรรหารว่า จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ ธีรชนพึงสละสุขพอประมาณเสีย จะได้ประสบสุขอันไพบูลย์ บุคคลผู้มีนามว่าบัณฑิต ไม่เห็นแก่ของเล็กน้อยที่ตนจะพึงได้รับได้เสวย มีทางพอจะเฉลี่ยแก่ผู้อื่นได้ ก็เฉลี่ยไปตามสมควร หรือมีทางพอจะสละได้ก็สละ เพราะความเป็นผู้หวังสุขอันไพบูลย์ นี้เป็นอธิบายในข้อที่ ๔ ฯ

พุทธภาษิต ๔ ข้อ คือ ให้รอบรู้ในกายนี้เป็นดังหม้อ ๑ ให้ป้องกันจิตต์เหมือนเขาป้องกันเมือง ๑ ให้รบมารด้วยอาวุธคือปัญญา ๑ ให้รักษาธรรมที่ชำนะแล้วไว้ แต่อย่าหลงติดอยู่ในความชำนะนั้น ๑ รวมเป็น ๔ ข้อฉะนี้ เมื่อสาธุชนพุทธบริษัท ทราบอรรถแห่งปาฐะมีประมาณ

เท่านี้แล้ว อุตส่าห์พากเพียรพยายามไปตามสติกำลังปัญญาสามารถของตน ๆ คือ ให้มีสติกำหนดพิจารณารอบรู้กาย อันควรจะกำหนดรอบรู้ตามส่วนตามฐานะนั้น ๆ ป้องกันระวังจิตต์ ให้ดำริตริตรองอยู่ในกิจที่ชอบ ตามควรที่จะป้องกันระวังรักษาได้ และหมั่นขจัดขับไล่กิเลสมารตามกำลังปัญญาอันจะกำจัดได้ แต่นั้นพึงรักษาคุณธรรมความดีความชอบ ซึ่งได้ประกอบอบรมสั่งสมไว้ให้ดำรงคงอยู่อย่าให้เสื่อมไป เมื่อรักษาคุณสมบัติเช่นนั้นได้แล้ว อย่ายินดีอยู่เพียงนั้น คือพะยุงใจให้พยายามยิ่ง ๆ ขึ้น ข้อนั้นจักเป็นอาการบ่อเกิดอิฏฐวิบุลผลแก่ผู้ประกอบกระทำตาม เป็นเหตุให้บัลลุคุณงามความเจริญทุกเมื่อ.

ปฐวีสมกถา

ปฐวีสโม โน วิรุชฺฌติ
อินฺทขีลูปโม ตาทิ สุพฺพโต
รหโทว อเปตกทฺทโม
สํสารา น ภวนฺติ ตาทิโนติ

บัดนี้ จะแสดงธรรมเทศนาอันมีมาในธรรมบท ตอนอรหันฺตวรรค พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของพุทธบริษัท ทราบแล้วจักได้ประพฤติปฏิบัติตามสามารถควรแก่โอกาสคราวสมัย ซึ่งจักยังปฏิปทานั้น ๆ ให้เป็นไปตามสมควร เพราะว่าความรู้ความฉลาดแลความสามารถนี้ เกิดแต่การศึกษาเล่าเรียนสดับฟัง ได้ในคำว่า สุตมยปญฺญา ปัญญาเกิดแต่การฟัง แม้ดูตำหรับตำราแบบแผนก็เรียกว่าสุตะ ครั้นแล้วนำเอาอรรถธรรมนั้น ๆ มาคิดใคร่ครวญโดยแยบคายอุบายที่ชอบ ได้ในคำ

ว่า จินฺตมยปญฺญา ปัญญาเกิดแต่ความคิดนึกตรึกตรอง เมื่อเป็นเช่นนี้จะเกิดความรู้ความฉลาดเพิ่มพูลมากขึ้น เพราะอาศัยความสดับและเพราะอาศัยความคิด ทั้งสองกำลังรวมเข้าเรียกว่า ภาวนามยปญฺญา ปัญญาเกิดแต่การทำให้เกิดมี ปัญญานี้ท่านสรรเสริญว่าเป็นรัตนะของนรชน สำหรับส่องค้นสุขุมอรรถอันลี้ลับให้กระจ่างแจ้ง ไม่มีแสงอื่นที่จะเทียมถึง อีกนัยหนึ่งท่านเปรียบเหมือนแว่นแก้วสำหรับส่องของเล็กให้เห็นใหญ่ หรือสำหรับส่องของที่อยู่ไกลให้เห็นใกล้ เพื่อจักได้เห็นชัดเจน ผู้หมั่นสดับก็ดี ผู้ใคร่ในธรรมปฏิบัติก็ดี ชื่อว่าได้ดำเนินปฏิปทาซึ่งให้เกิดปัญญา เพราะเหตุนั้นควรสงบกาย สงบวาจา และสงบใจ ทำทิฏฐิความเห็นของตนให้ถูกตรงตามธรรมวินัย ซึ่งยกเป็นบทนิเขปไว้ในเบื้องต้นว่า

ปฐวีสโม โน วิรุชฺฌติ
อินฺทขีลูปโม ตาที สุพฺพโต
รหโทว อเปตกทฺทโม
สํสารา น ภวนฺติ ตาทิโน

มีความว่า บุทคลผู้มีใจเสมอด้วยแผ่นดิน ย่อมไม่ยินดียินร้าย มีวัตรปฏิบัติดี คงที่ เปรียบด้วยเสาเขื่อน มีใจผ่องใสเปรียบด้วยห้วงน้ำที่ปราศจากตม สังสารวัฏฏ์ทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ท่านผู้มีคุณสมบัติคงที่เช่นนั้น ดังนี้ ฯ

ในพระพุทธภาษิตนี้มีใจความ ๕ ข้อ ข้อต้นแสดงเหตุให้เอาอย่างท่านผู้มีใจเสมอด้วยแผ่นดิน นอกนี้แสดงผลซึ่งผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับได้เสวยคือ ใจไม่ยินดียินร้าย ๑ ใจมั่นคงดุจเสาเขื่อน ๑ ใจผ่องใสดุจน้ำปราศจากตม ๑ สังสารวัฏฏ์ย่อมไม่มีแก่ผู้มีคุณสมบัติอย่างนั้น ๑ ฯ มีอรรถที่จะพึงพรรณนาว่า แผ่นดินเป็นของโตกว้างใหญ่ไม่มี

กำหนดประมาณว่าเท่านั้นหรือเท่านี้แม้ฉันใด ผู้ปฏิบัติพึงหัดทำใจให้กว้างใหญ่ แผ่ออกไปแก่เหล่าสัตว์บุทคลอันหาประมาณมิได้ เหมือนความกว้างใหญ่แห่งแผ่นดินฉันนั้นเถิด นี้แสดงลักษณะกว้างของแผ่นดิน ฯ แผ่นดินเป็นของหนาหนักแน่น รับรองสิ่งทั้งปวงในโลกไว้ได้ไม่ถล่มทลายลงแม้ฉันใด ผู้ปฏิบัติพึงหัดทำใจให้หนักแน่นต่อเหตุการณ์ซึ่งจะมากระทบนั้น ๆ เหมือนความหนักแน่นของแผ่นดินฉันนั้นเถิด นี้แสดงลักษณะส่วนหนาของแผ่นดิน ฯ บุทคลทั้งหลายทั่วโลกย่อมเทของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง ลงบนแผ่นดินอยู่เสมอเนืองนิตย์ แผ่นดินย่อมไม่แสดงอาการยินดีหรือยินร้ายในเพราะของที่เขาเทลงนั้น ย่อมปรากฏอยู่ตามปกติเดิมแม้ฉันใด ผู้ปฏิบัติพึงหัดทำใจเป็นกลาง ๆ คืออย่ายินดีในส่วนที่น่าปรารถนา อย่ายินร้ายในส่วนที่ไม่น่า

ปรารถนา เหมือนความไม่ยินดียินร้ายแห่งแผ่น-ดินฉันนั้นเถิด นี้แสดงลักษณะปกติของแผ่นดินฯ

ข้อว่า ให้ผู้ปฏิบัติฝึกหัดทำใจให้กว้างใหญ่เหมือนแผ่นดินนั้น คือให้หัดใจเจริญอัปปมัญญาภาวนา แปลว่าภาวนามีสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์ แยกโดยประเภทเป็น ๔ ประการคือ มีจิตต์ประกอบด้วยเมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ อุเบกขา ๑ เจตนาที่คิดสนิทสนมรักใคร่ผู้อื่นสัตว์อื่นทุกถ้วนหน้า ชื่อว่าเมตตา เมื่อกล่าวโดยความได้แก่เจตนาหวังความงามความดีให้แก่กัน คุณข้อนี้เป็นเหตุให้มีกำลังฝังอยู่ในจิต แล้วชักนำบุทคลให้คิดประกอบกิจอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนเป็นที่ตั้งฯ กรุณานั้นได้แก่ความหวั่นใจในเมื่อรู้ หรือเห็นผู้อื่นสัตว์อื่นตกทุกข์ได้ยาก โดยอรรถก็คือความคิดอยากจะช่วยให้พ้นจากทุกข์นั้น ๆ คุณข้อนี้เป็นเหตุให้

บุทคลชักนำเกื้อกูลอุดหนุนสงเคราะห์อนุเคราะห์สัตว์บุทคล ซึ่งอยู่ในวิสัยอันตนจะพึงช่วยให้พ้นทุกข์ ฯ มุทิตานั้นได้แก่ความพลอยยินดีในเมื่อผู้อื่นได้ดี ไม่คิดตัดรอนทำลายล้างความสุขของเขาให้เสื่อมเสียไป คุณข้อนี้เป็นเหตุให้บุทคลช่วยสนับสนุนส่งเสริมความดีให้ทรงอยู่ หรือให้ทวียิ่งขึ้นกว่าพื้นเพเดิม ฯ อุเบกขานั้นได้แก่ความวางตนเป็นกลาง โดยคิดเห็นว่าสัตว์บุทคลมีกรรมเป็นของตัว ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ทำไว้อย่างไรย่อมได้รับผลอย่างนั้น หรือระวังใจไม่ให้ลุอำนาจแก่อคติทั้ง ๔ คือไม่ทำด้วยความรัก ไม่ทำด้วยความชัง ไม่ทำด้วยความกลัวและไม่ทำด้วยความเขลา ฯ การเจริญอัปปมัญญาภาวนาแผ่ไปในสัตว์บุทคลด้วยธรรมทั้ง ๔ นั้นหรือแม้ข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งไม่มีขอบเขตเป็นที่สุดจัดเป็น เจโตวิมุตฺติ ทำใจให้พ้นจากสิ่งที่กีดกั้น

ได้ชื่อว่าแผ่ใจให้กว้างใหญ่ อย่างเดียวกับความกว้างใหญ่ของแผ่นดิน อันหากำหนดมิได้ นี้เป็นอธิบายในข้อว่าทำใจให้กว้างใหญ่ ฯ

ข้อว่า ให้ผู้ปฏิบัติผึกหัดทำใจให้หนักแน่นเหมือนความหนักแน่นแห่งแผ่นดินนั้น คือให้ทำใจให้หนักในเหตุ ให้ใคร่ครวญให้รอบคอบเสียก่อน ได้ในคำว่า นิสมฺม กรณํ เสยฺโย ใคร่ครวญเสียก่อนจึงค่อยทำดีกว่า คือไม่ให้ทำด้วยความผลุนผลันพลันแล่น เรียกตามบาลีว่า ขิติ หยุดใจ ขนฺติ อดทนต่อเหตุภายนอก คือถ้อยคำที่ผู้อื่นติเตียน หรือถูกผู้อื่นเบียดเบียฬอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้มีสติยั้งคิดเสียก่อนว่าถ้อยคำที่ติเตียนนั้นเป็นจริงหรือไม่ ถ้าจริงก็เป็นอันเลิกแล้วกันไป ควรขอบใจผู้ติซึ่งเขาเตือนให้ตนทำความดี ต่อไปควรมีสติสำรวมระวังให้มาก อย่าทำอย่าพูดอย่างนั้นอีก ถ้าคำตินั้นไม่จริง ควร

นึกเสียว่า ผู้ติเข้าใจผิด แต่ความเข้าใจผิดอาจมีได้ด้วยกันทุกคน ไม่ควรทำความอาฆาตในเขา หรือจะพิจารณาว่า ถ้าจักทำตอบหรือกล่าวตอบ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสีย เป็นไปเพื่อความร้อนใจ เป็นไปเพื่อความร้าวราน เป็นไปเพื่อความอาฆาตพยาบาท เมื่อพิจารณาเห็นทุกข์โทษเช่นนี้แล้ว ระงับเหตุร้ายนั้นเสียได้ นี้เป็นอุบายทำใจให้หนักแน่นต่อเหตุภายนอกได้ประการหนึ่ง อดทนต่อเหตุภายในนั้นคือ เมื่ออาสวกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น อดทนไม่ลุอำนาจแก่กิเลสนั้น ๆ นึกถึงธรรมซึ่งตนเคยอบรมมาทำไว้ในใจเป็นอารมณ์ เช่นราคะเกิดขึ้น นึกถึงอสุภกัมมัฏ-ฐานหรือกายคตาสติ ธาตุกัมมัฏฐานเป็นอารมณ์ ราคะนั้นก็จะคลายจางดับไป เมื่อความโกรธเกิดขึ้นนึกถึงเมตตา กรุณา มุทิตา เป็นอารมณ์ ความโกรธนั้นก็จะบรรเทาเสื่อมสูญไป เมื่อความเกียจ

คร้านหรือท้อถอยในการงานเกิดขึ้น ควรนึกถึงความดีของตนบ้าง นึกถึงคุณพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์บ้าง เพื่อให้มีแก่ใจหวนให้เกิดอุตสาหะ เมื่อใจฟุ้งซ่านเกิดขึ้น ควรมีสติระลึกอยู่ที่ลมหายใจ เพื่อหัดผูกใจไว้ในอารมณ์อันเดียว เมื่อความลังเลเคลือบแคลงเกิดขึ้น ควรโยนิโสมนสิการในสิ่งนั้นให้มาก เพื่อรู้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อหาอุบายกำจัดอาสวกิเลสเหล่านั้นได้ชั่วคราวก็ดี ชื่อว่าได้ทำใจให้หนักแน่นต่อเหตุภายในได้ประการหนึ่ง เมื่อมีสติพิจารณาธรรมตามสมควรเช่นนี้ ย่อมเป็นผู้หนักแน่น แม้อารมณ์มากระทบก็ไม่หวั่นไหวไปตาม เพราะความตั้งมั่นอยู่ในธรรมดุจความหนักแน่นของแผ่นดิน ซึ่งไม่กระเทือนหวั่นไหวฉะนั้น นี้เป็นอธิบายในข้อว่าทำใจให้หนักแน่น ฯ

ข้อว่าผู้ปฏิบัติพึงหัดทำใจให้เป็นกลาง ๆ คือ

อย่ายินดียินร้ายเหมือนแผ่นดินนั้น ได้แก่มีสติพิจารณาโลกธรรม คือมีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ เหล่านี้ก็ดี มีสติพิจารณาถึงสิ่งที่ธรรมดาคุมเข้าจากธาตุ เช่นร่างกายสัตว์บุทคลและต้นไม้ หรือสิ่งที่คนคุมเข้าจากสัมภาระ เช่น รถ บ้าน เรือน เหล่านี้ก็ดี เหล่านี้รวมเรียกว่าสังขาร ให้พิจารณาเห็นลงตามคติธรรมดาของสังขารเหล่านั้น ว่ามีเกิดในเบื้องต้น เสื่อมไป คลายไป จางไปในท่ามกลาง มีสลายไปในที่สุด คือให้มีสติพิจารณาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นให้เห็นแจ้งชัดว่า เป็นของมีอยู่ ปรากฏอยู่ เกิดอยู่ชั่วคราว ชั่วขณะที่รู้สึกเท่านั้น พอพ้นคราวขณะไปแล้ว ย่อมกลายเป็นอื่น คือย่อมเจริญขึ้นบ้าง ย่อมเสื่อมลงบ้าง เลื่อนขยับตัวอยู่อย่างนี้เสมอ ไม่คงที่อยู่ตามปกติเดิมได้ จะเร่งให้เสื่อม หรือไม่เร่งก็ตาม จะอ้อนวอนขอร้องไว้

หรือจะผลักไสขับไล่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้ทั้งนั้น ถึงคราวเสื่อมจำต้องเสื่อมไปเอง คลายไปเอง จางไปเอง สิ้นไปเอง ดับไปเองเป็นแท้ นี่เป็นความแปรปรวนของสังขาร แสดงอนิจจลักษณะตามความจริงประการหนึ่ง ฯ

สิ่งทั้งปวงเหล่านั้นเมื่อเกิดปรากฏแล้ว ทนอยู่ตามปกติเดิมไม่ได้ ต้องแปร ต้องสลายต้องดับ เปลี่ยนรูปเปลี่ยนลักษณะอยู่เสมอ เช่นยืนเหลือทนต้องเดิน เมื่อเดินเหลือทนต้องนั่ง เมื่อนั่งเหลือทนต้องนอน เป็นตัวอย่าง นี่เป็นความทนไม่ไหวแห่งสภาวะ เป็นทุกขลักษณะ แสดงความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริงอีกประการหนึ่ง ฯ

สิ่งทั้งปวงเหล่านั้นเมื่อเกิดปรากฏขึ้นแล้ว ต้องแปรไป ยักย้ายไป ดับไป ตายไปเป็นปกติ จะอ้อนวอนขอร้องให้คงอยู่ ให้ตั้งอยู่ ให้ปรากฏอยู่อย่างนั้นเช่นนี้หาได้ไม่ เพราะไม่อยู่ในอำนาจ

บังคับบัญชาของใคร ไม่มีใครบังคับได้ตามใจหวัง ถึงคราวเสื่อมจำต้องเสื่อมเอง ถึงคราวดับจำต้องดับเอง ถึงคราวตายจำต้องตายเอง ผู้ยึดถือในสิ่งเหล่านั้นมีอยู่ปรากฏอยู่ แต่สิ่งเหล่านั้นหาอยู่ในอำนาจไม่ นี้เป็นความสูญแห่งอัตตา เป็นเครื่องหมายว่าไม่มีชิ้นมีอัน ไม่มีสาระ เป็นอนัตตลักษณะ แสดงความเป็นอนัตตาแห่งธรรมตามความเป็นจริงอีกประการหนึ่ง ฯ

เมื่อพิจารณารู้เห็นอยู่อย่างนี้ปรากฏชัดเจนแก่ใจแล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งเหล่านั้น เพราะความเบื่อหน่าย จิตย่อมสิ้นรักใคร่กำหนัดยินดีในอารมณ์อันน่าปรารถนา ไม่ยินร้ายในอารมณ์อันไม่น่าปรารถนา ย่อมวางใจเป็นกลาง ๆ อย่างเดียวกับความไม่วิการแห่งแผ่นดิน ในเพราะเขาเทของสะอาดและของไม่สะอาดลงฉะนั้น นี้เป็นอธิบายในข้อว่าทำใจให้เป็นกลางดุจแผ่นดิน

เมื่อผู้ปฏิบัติทำใจให้เหมือนแผ่นดิน โดยลักษณะที่กว้างใหญ่ ด้วยการเจริญอัปปมัญญาภาวนาก็ดี โดยลักษณะหนาของแผ่นดินด้วยการมีขันติก็ดี โดยลักษณะไม่วิการแห่งแผ่นดินด้วยการเจริญไตรลักษณ์ก็ดี ย่อมได้อานิสงส์ ๔ อย่าง คือ ใจย่อมไม่ฟุบลงและฟูขึ้น เพราะอารมณ์มากระทบ ๑ ตั้งมั่นอยู่คงที่เหมือนเสาเขื่อนที่ฝังไว้ดีแล้ว ย่อมมั่นคงแข็งแรง แม้เสานั้นจะถูกพายุพัดทั้ง ๘ ทิศ หรือจะมีผู้มาโยกโคลงก็ตาม ก็มิได้สะเทือนหวั่นไหวฉะนั้น ๑ ใจเช่นนั้นเป็นใจที่ผ่องใสบริสุทธิ์ดุจห้วงน้ำที่ปราศจากตม ๑ สังสารวัฏฏ์ คือ ความท่องเที่ยวอยู่ในภพและมิใช่ภพย่อมไม่มีแก่ผู้มีคุณสมบัติเห็นปานนั้น ๑ ฯ เมื่อสาธุชนพุทธบริษัททราบอรรถแห่งปาฐะมีประมาณเท่านี้แล้ว พึงพยายามฝึกหัดใจของตนให้น้อมมาในธรรม คือถึงคราวซึ่งจักแผ่ใจออกให้

กว้าง ในยามนึกถึงสัตว์บุทคล อันตนพึงรักใคร่สงสารสงเคราะห์อนุเคราะห์ได้อย่างไร ก็แผ่ใจขยายส่วนกว้างออกอย่างแผ่นดิน ซึ่งกว้างใหญ่ฉะนั้นเถิด เมื่อถึงคราวประจวบกับอารมณ์อันเร้าใจชวนให้เกิดเรื่อง หรือชวนให้รักโกรธและหลง พึงมีขันติพิจารณาธรรม ซึ่งเป็นคู่ปรับกับกิเลสนั้นๆ ทำใจให้หนักแน่นต่อเหตุการณ์นั้นๆ ดุจความหนักแน่นของแผ่นดินฉะนั้นเถิด ถึงคราวทำใจให้สม่ำเสมอ ในเมื่อโลกธรรมเกิดขึ้นและเสื่อมไป พึงมีสติพิจารณาไตรลักษณะตามความเป็นจริง จักได้ไม่ยินดียินร้าย ดุจความไม่วิการแห่งแผ่นดินฉะนั้นเถิด ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความสิริสวัสดิมงคล เจริญในข้อปฏิบัติและเจริญในศาสนา ตามนัยที่วิสัชชนามาฉะนี้ ฯ

ปรมธรรม

อาโรคฺยา ปรมา ลาภา
สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ
วิสฺสาสา ปรมา ญาติ
นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ๆ ธรรมอย่างยิ่ง ๔ ประการ ข้อต้นความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่งนั้น เพราะความไม่มีโรคเป็นลาภดียิ่งกว่าลาภอื่น ๆ บรรดามี เมื่อร่างกายเป็นสุขสำราญดีอยู่แล้ว ส่วนแห่งอวัยวะนั้น ๆ ก็แข็งแรงมั่นคงแคล่วคล่องว่องไว ไม่อ่อนแอ ทำให้ร่างกายมีกำลังสมบูรณ์ดียิ่งขึ้น ตลอดถึงทำให้ใจมีกำลังหนักแน่น ตั้งอยู่ในความไม่ท้อถอย คิดนึกตรึก

ตรองได้ดี เพราะเหตุนี้ความไม่มีโรคจึงเป็นโชค ลาภดีอยู่ในตัวนั้นด้วย ทั้งเป็นปัจจัยให้เกิดลาภ อื่น ๆ ด้วย การที่จะประกอบกิจการงานทั้งทาง คดีโลกทั้งทางคดีธรรม จำต้องอาศัยร่างกายแข็ง แรง จึงจะสามารถประกอบการศึกษาเล่าเรียนแล กสิกรรมพาณิชการได้สะดวก อันเป็นทางให้เกิด ลาภผล เจริญด้วยทรัพย์สมบัติศฤงคาร บริวาร แลคุณธรรมความรู้ ทั้งเป็นปัจจัยให้ประพฤติดี ประพฤติชอบด้วยกายวาจาแลใจ อันเป็นบุญลาภ อีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยมีร่างกายแข็งแรง ตั้งใจ ประกอบกิจ จึงจะได้ลาภมาเป็นผลสมดังพระพุทธ นิพนธ์ว่า ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฐาตา วินฺทเต ธนํ คนหมั่นประกอบธุระทำให้สมควรแก่คราว สมัยเป็นปกติ ตนย่อมจะได้ทรัพย์มาเป็นผลแห่ง การประกอบกิจนั้น ดังนี้ ๆ พระพุทธภาษิตนี้มุ่ง ถึงความไม่มีโรคนั่นเอง จึงได้หมั่นประกอบกิจ

ได้ทรัพย์มาเป็นผล ถ้าร่างกายเจ็บไข้ได้ทุกข์เสีย แล้ว การงานก็เสื่อมเสีย ลาภที่ควรจะได้ก็ไม่ได้ ซ้ำต้องเสื่อมเสียทรัพย์สมบัติซึ่งได้ไว้แล้ว ให้ หมดเปลืองร่อยหรอไป คุณธรรมความดีที่ยังไม่ เกิด ก็ไม่ได้ช่องเพื่อจะเกิด ที่เกิดมีอยู่แล้วก็มี แต่จะเสื่อมอันตรธานไป เพราะเหตุนั้น ความ ไม่มีโรคอันบุคคลจำปรารถนาเป็นเบื้องต้น แต่ ความไม่มีโรคจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยเหตุ ๓ ประการ คือรู้จักรักษาตัวดี ไม่ตรากตรำร่างกาย จนเกินกว่ากำลัง ประกอบอิริยาบถ ๔ ให้เป็นไป สม่ำเสมอกัน แลไม่บริโภคอาหารที่เป็นของ แสลงซึ่งไม่ถูกกับธาตุ ทั้งรู้จักประมาณในการ บริโภคอาหาร ไม่มากนักถึงกับอึดอัด ไม่น้อยนัก ถึงกับไม่ระงับความหิวแลความระหายให้สงบไป ได้ เมื่อรู้สึกตัวว่าไม่สบาย ให้รีบรักษาเสียแต่ ต้นมือ อย่าปล่อยไว้จนโรคกำเริบ นี้เป็นอุบาย

วิธีป้องกันโรคภัยไข้เจ็บภายนอกได้ประการหนึ่งฯ

โรคภัยนี้ท่านว่าเกิดมาแต่เหตุภายใน คือการเบียดเบียนผู้อื่น สัตว์อื่นให้ได้รับความลำบากเดือดร้อน ตนทำแก่สัตว์อื่นผู้อื่นฉันใด ตนก็ได้รับได้เสวยผลแห่งกรรมฉันนั้น สมดังภาษิตในอภิณหปัจจเวกขณะว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ มีกรรมเป็นของของตัว กมฺมทายาโท มีกรรมเป็นทายาท กมฺมโยนิ มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพนฺธุ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสรโณ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ จักทำกรรมอันใดไว้ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดีหรือชั่วก็ตาม ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ จักต้องได้รับผลของกรรมนั้นเสมอไป ดังนี้ ฯ คนมีโรคมาก ก็เพราะโทษที่เบียดเบียนผู้อื่นไว้มาก คนมีโรคน้อย ก็เพราะโทษที่เบียดเบียนผู้อื่นไว้น้อย คนที่ไม่มีโรคภัยก็เพราะคุณ คือความไม่เบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น

สมดังพุทธภาษิตในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า อิธ มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา สตฺตานํ วิเหฐกชาติโก โหติ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทณฺเฑน วา สตฺเถน วา เป็นต้น มีความว่า ดูก่อนมาณพ บุทคลบางพวกในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยมือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ศาสตราบ้าง เขาย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่อันตาย เพราะสลายไปแห่งกาย ด้วยกรรมมีประมาณเท่านั้นอันตนประพฤติแล้วอย่างนั้น ครั้นแล้วได้มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีโรคภัยไข้เจ็บมาก เพราะโทษที่เบียดเบียนเขาเป็นเหตุ เมื่อไม่เบียดเบียนเขาอย่างนั้น ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ครั้นแล้วได้มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เพราะคุณคือความไม่เบียดเบียนเขาดังนี้ฯ

เมื่อทราบอย่างนี้แล้ว ผู้หวังต่อความไม่มีโรค

ควรตัดมูลเหตุคือความไม่เบียดเบียนเขา มีเมตตากรุณาเป็นวิหารธรรม คิดว่าเรารักสุขเกลียดทุกข์ ไม่พอใจให้ใครมารบกวนได้รับความเดือดร้อน ผู้อื่นสัตว์อื่นก็มีอาการอย่างเดียวกัน นี่เป็นอุบายวิธีเครื่องตัดทอนป้องกันโรคภัยไข้เจ็บภายในไม่ให้เกิดขึ้นได้ต่อไป เป็นประการที่สอง ฯ

ความไม่มีโรคภัย คือความผาสุกสำราญกายสบายจิตเช่นนั้น มีผลมาแต่การช่วยผู้อื่นสัตว์อื่นที่ตกทุกข์ได้ยาก ให้พ้นจากทุกข์เดือดร้อน ประสบความสุขสำราญ เช่นให้ทุนทรัพย์สำหรับจ่ายแก่โรงพยาบาล อันเป็นสถานที่บรรเทาทุกข์และบำบัดโรค ช่วยราษฎรพลเมืองในคราวเกิดทุพ-ภิกขภัย โจรภัย อัคคีภัยแลอุทกภัย ให้พ้นจากความทุกข์ยากอย่างนั้น หรือช่วยคนตกน้ำ ถูกไฟไหม้ ไข้เจ็บ เหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่เป็นการช่วยให้ผู้อื่นได้รับความสุข ผู้ที่บำเพ็ญบริจาคเกื้อ

กูลย่อมได้ปีติปราโมทย์ ก่อนแต่จะบำเพ็ญก็มีใจแช่มชื่น ครั้นระลึกถึงความดีที่ได้บำเพ็ญไว้แล้วก็ร่าเริงบรรเทิงใจ เพราะคิดให้เขาเป็นสุขสำราญฉันใด ความสุขสำราญชนิดนั้น ย่อมกลับมาอำนวยแก่ผู้บำเพ็ญฉันนั้น สมดังคาถาประพันธ์ความข้อนี้ว่า

สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน น หึสติ
อตฺตโน สุขเมสาโน เปจฺจ โส ลภเต สุขํ

สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาแล้วใคร่ต่อความสุข ผู้ที่แสวงหาความสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยอาชญา ผู้นั้นต่อไปย่อมได้รับความสุข ดังนี้ฯ เมื่อทราบเช่นนี้แล้ว ผู้หวังต่อความสุขกายสบายจิตอันเกิดแต่การช่วยสงเคราะห์ผู้อื่นสัตว์อื่น พึงหมั่นบำเพ็ญให้บริบูรณ์ขึ้นในภายใน นี่เป็นอุบายเครื่องสนับสนุนความสุขให้เกิดมีโดยลำดับ เป็นประการที่ ๓ ฯ เพราะเหตุนั้น ผู้หวังต่อความ

ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ทะนุบำรุงความสุขสำราญแก่ร่างกายแลจิตของตน ควรบำเพ็ญเหตุ ๓ ประการดังบรรยายมาข้างต้นให้สมบูรณ์บริบูรณ์ ก็จักได้รับผลตามความปรารถนาทุกประการ นี้เป็นอธิบายในข้อว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ฯ

ความไม่มีโรคเป็นสุขทางกายส่วนหนึ่ง ซึ่งทำให้ร่างกายแข็งแรง แม้เป็นสิ่งอันบุทคลจำปรารถนาก็จริงอยู่ ถึงกระนั้นก็ยังสู้สุขทางใจไม่ได้ เพราะความสุขทั้งหลายสำเร็จอยู่ที่ใจ ถึงกายเป็นสุขเพราะปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่ใจเป็นทุกข์เดือดร้อนกรอบเกรียมอยู่แล้ว ก็เท่ากับไม่มีความสุขนั่นเอง จึงมีภาษิตว่า คับที่อยู่ได้ คับใจอยู่ยาก ใจเป็นทุกข์ทำให้ร่างกายเสียความสำราญ คือทำให้นอนไม่หลับ บริโภคไม่ได้ ร่างกายก็ซูบผอมเผือดซีดดำคล้ำ ใช่แต่เท่านั้น ซ้ำจะเป็นสมุฏฐานให้เกิดโรคผอมแห้งทางกายซ้ำเข้าอีก

ส่วนหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า สุขกายไม่สำคัญเท่าสุขใจ ใจเป็นสุขดีอยู่แล้ว จะสำมะหาอะไรกับสุขกายเล่า เมื่อบุทคลบำรุงร่างกายเป็นสุขสบายเรียบร้อยแล้ว อย่าเพียงพอหยุดอยู่เพียงเท่านั้น ให้ขวนขวายหาความสุขใจต่อไป พระองค์มีพระพุทธประสงค์จะให้สาธุชนได้รับความสุขใจอันเป็นสุขประณีตขึ้นไป จึงตรัสข้อที่ ๒ ว่า สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

ทรัพย์อื่น ๆ เป็นต้นว่า เงินทองพัสดุสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ย่อมเป็นประโยชน์นำความสะดวกให้แก่เจ้าของสำเร็จตามความปรารถนา เฉพาะในสิ่งที่เป็นวิสัยจะจับจ่ายใช้สรอยได้ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น ก็ให้โทษแก่เจ้าของร้ายแรงเหมือนกัน คือต้องลำบากในการระวังรักษา บางคราวถึงเป็นอันตรายแก่ร่างกายแลชีวิต

เพราะรักษาทรัพย์ก็มี เหมือนไฟเมื่อรู้จักใช้ก็มีคุณ ในการหุงต้มแลอาศัยแสงสว่าง ทำประโยชน์นั้น ๆ ให้สำเร็จได้ เมื่อไม่รู้จักใช้ก็ให้โทษไหม้บ้านเรือนพัสดุสิ่งของให้พินาศบ่นปี้ไป ฯ ส่วนสันโดษคือความยินดีตามมีตามได้ หรือยินดีเท่าที่มีอยู่ ซึ่งเรียกว่าเป็นทรัพย์อย่างยิ่งนั้น เพราะทำความปลื้มใจแก่บุทคลอย่างยิ่ง ทำบุทคลให้รู้จักพอ รู้จักอิ่มหนำสำราญ ทั้งไม่ทำความลำบากอย่างไรให้ ไม่ต้องเป็นธุระในการระวังรักษา โจรผู้ร้ายไม่อาจมาลักแย่งชิงได้ ฯ ใจคนที่ไม่สบายก็เพราะเกิดโรคขึ้นในใจ สมุฏฐานของโรคใจก็คือความโลภ เมื่อความโลภอยากได้ดื่มดองฝังอยู่ในใจแล้ว ก็เป็นเหตุให้กระเสือกกระสนตะเกียกตะกายดิ้นรนขวนขวายไป เมื่อไม่ได้ทางชอบธรรม ก็คิดหาทางผิดธรรม ล่วงออกทางกายก็เป็นกายทุจจริต ล่วงออกทางวาจาก็เป็นวจีทุจจริต

เมื่อไม่ทำไม่พูด ใจก็วุ่นง่านอยู่ด้วยความโลภ หรือเมื่อขวนขวายไม่ได้ตามความประสงค์ หรือได้มาแล้วแต่เป็นอันตรายเสื่อมสูญไปเสีย ก็เกิดความโกรธ เศร้าโศกเสียใจพิไรรำพันทุกข์กรอบเกรียมไป แม้ถึงหาได้แล้วก็ไม่รู้จักพอ อยากได้ให้ยิ่ง ๆ ไปไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ ฯ ส่วนสันโดษเป็นเหตุของความสุขใจ เป็นยาสำหรับบำบัดโรคใจ คือความโลภให้สงบระงับ ทำให้เป็นผู้รู้จักพอในทรัพย์สมบัติ มีเท่าใดก็ยินดีใช้สรอยเท่านั้น มีอย่างใดก็ยินดีอย่างนั้น พอได้อาศัยใช้สรอยไปชั่วคราว แม้จะเสาะแสวงหาเล่า ก็ขวนขวายในทางที่ชอบธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้ใจก็เป็นสุข ไม่เดือดร้อนสะดุ้งกลัวหวาดเสียวเพราะเหตุทุจจริตฯ บุทคลไม่สันโดษได้เท่าไรก็ไม่เพียงพอ ถึงมีทรัพย์ก็เป็นเหมือนอาการของคนที่ยากจน เพราะขวนขวายอยู่เสมอ ผู้ที่เสียชื่อเสียงเสื่อมลาภเสื่อมยศ

ได้รับความครหานินทาต่าง ๆ ก็เพราะปล่อยใจไปตามอำนาจของความอยาก ไม่รู้จักเหนี่ยวรั้งใจของตนไว้ เพราะเหตุนั้น สันโดษความยินดีตามมีตามได้ จึงเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง นี้เป็นอธิบายในข้อที่ ๒ ฯ

ความไม่มีโรคก็ดี ความสันโดษก็ดี ทั้งสองนี้เป็นความสุขกายสุขใจ จัดเป็นอัตตหิตปฏิบัติเฉพาะแต่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเท่านั้น ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแผ่เผื่อไปถึงผู้อื่น แต่วิสัยบัณฑิตมักไม่เห็นแต่ความสุขเฉพาะตนฝ่ายเดียว ย่อมแลเหลียวถึงผู้อื่นเป็นเบื้องหน้า ข้อนี้พึงเห็นอย่างสมเด็จพระบรมศาสดา แม้พระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรม ทำพระองค์ให้บริสุทธิ์หมดจดจากอาสวกิเลส ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขแล้ว ไม่พอพระหฤทัยยินดีอยู่ในความสุขนั้นเฉพาะพระองค์ มีพระหฤทัยประกอบไปด้วยพระกรุณา ช่วยแนะ

นำพร่ำสอนผู้อื่นสัตว์อื่น ไม่ทรงเห็นแก่ความทุกข์ยากลำบาก สู้ตรากตรำพระกายเสด็จเที่ยวจาริกโปรดประทานพระธรรมเทศนาตามคามนิคมชนบทราชธานี ทั้งนี้ก็เพราะพระกรุณาทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่นสัตว์อื่นเป็นเบื้องหน้า เมื่อพระองค์ทรงทำพระองค์ให้เป็นคติแบบอย่างที่ดีเช่นนี้แล้ว มีพระพุทธประสงค์จะให้สาธุชนบำเพ็ญประโยชน์ตนแลประโยชน์ท่าน ทั้ง ๒ ฝ่ายให้สมบูรณ์บริบูรณ์ พระองค์จึงตรัสข้อที่ ๓ ว่า วิสฺสาสา ปรมา ญาตี ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง ดังนี้ฯ

อันญาตินี้ย่อมมีไมตรีสนิทผิดกว่าชนอื่น เป็นผู้ช่วยรู้สึกในสุขแลทุกข์ ทั้งเป็นกำลังในกิจการช่วยเหลือเกื้อกูลอุดหนุนกัน อาการทั้งนี้เพราะผลคือการเคารพกัน สงเคราะห์อนุเคราะห์กันตามฉันท์ที่เป็นญาติ ถ้าคนอื่นที่มิใช่ญาติ เอื้อเฟื้อเจือจานกัน ทำประโยชน์ให้แก่กัน รักใคร่เคารพ

นับถือกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกัน ก็ย่อมจะคุ้นเคยสนิทสนมเท่ากับญาติเหมือนกัน หรือบางทีกลับจะดีกว่าญาติก็เป็นได้ เพราะผลที่อนุเคราะห์กัน แต่ความคุ้นเคยสนิทสนมกลมเกลียวจักเป็นไปได้ จำต้องอาศัยธรรมเครื่องสนับสนุน ๔ ประการ คือ ทาน ปิยวาจา อตฺถจริยา แล สมานตฺตตา ท่านเรียกว่าสังคหวัตถุ ธรรมเครื่องเหนี่ยวยึดใจ ฯ ท่านข้อต้นได้แก่รู้จักเฉลี่ยพัสดุสิ่งของตามมีตามได้ เพื่อเป็นสินน้ำใจด้วยความอารี ผู้ที่ได้รับย่อมยินดีรักใคร่คิดตอบแทนสนองคุณ ที่สุดจะไม่มีอะไรก็ยังเป็นเหตุให้คิดถึงอุปการคุณ เพราะเหตุนั้น ทานการเฉลี่ยพัสดุสิ่งของ จึงเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจประการหนึ่ง ฯ เมื่อไม่เฉลี่ยพัสดุเช่นนั้นเกื้อกูล ก็ควรแสดงความเอื้อเฟื้อโดยประการอื่น เป็นต้นว่ากล่าวทักทายปราศรัย ด้วยถ้อยคำอันนำให้เกิด

ความนิยมรักใคร่ ข้อนี้ก็เป็นเครื่องบำรุงใจให้อ่อนน้อม ดุจยาหอมที่ชูกำลังชวนให้ดื่มฉะนั้น เหตุนี้อิสสรชนผู้ที่ฉลาด จึงแสดงความสามารถในปฏิสันถาร พูดจาอ่อนหวานโปรยปรายแก่ผู้น้อยทั่วหน้า เชื้อเชิญแขกผู้มาถึงถิ่นตน ตามภูมิชั้นแห่งบุทคลที่จะพึงต้อนรับ ด้วยถ้อยคำที่จับใจไพเราะ พอเหมาะพอดีแก่บุทคลนั้น ๆ ฯ ผู้พูดถ้อยคำอ่อนหวานนี้ เหมือนปรุงรสอันดียื่นส่งให้ ย่อมแผ่ซาบซ่านไปสู่ทั่วสรีรกายของผู้บริโภค อาจระงับดับโศกให้เหือดหาย โดยที่สุดแม้ศัตรูผู้คิดร้ายได้สดับพึง สามารถยังความหมายมั่นให้คลายได้ ปิยวาจาจึงเป็นสำคัญในอันบำรุงความคุ้นเคยให้เกิดอีกประการหนึ่ง ฯ กิริยาที่กล่าววาจาอ่อนหวานเป็นทางให้เกิดความคุ้นเคยสนิทสนมก็จริงอยู่ แต่ยังไม่เท่าทำประโยชน์ให้แก่กัน แม้ไม่มากพอเป็นชิ้นเป็นอันให้เห็นชัด

ก็เป็นทางให้น้อมใจอนุวัตรตาม ห้ามถ้มภะแล มานะเสียได้ เพราะเหตุนั้น อัตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นธรรมสำคัญเครื่องให้สนิทสนมอีกประการหนึ่ง ก็การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์นั้น ได้แก่กิริยาที่ไม่ดูดายช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบซึ่งจักช่วยได้ ให้กิจนั้น ๆ ลุล่วงไปตามสามารถ ปราชญ์สรรเสริญว่า เป็นเวยยาวัจจกรรม การช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ หรือแนะนำให้ละเว้นงดเลิกในความเสื่อมเสียอันเป็นโทษทุจจริต ทำให้ผู้นั้นรู้จักคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ตั้งอยู่ในความดีความงาม นำให้ผู้ได้รับโอวาทนึกขอบคุณอยู่มิรู้หาย อัตถจริยา ย่อมเป็นไปทางกายแลทางวาจาด้วยประการฉะนี้ จึงเป็นอุบายวิธีเครื่องเหนี่ยวยึดใจให้สนิทสนมอีกประการหนึ่งฯ สังคหอุบาย ๓ ข้างต้น บำเพ็ญเรียบร้อยดีแล้ว แต่ยัง

มีการถือตัวไม่สามารถจะกลมเกลียวได้ เช่นนี้ ความคุ้นเคยสนิทชิดเชื้อกัน ก็เกิดมีไม่ได้ มีแต่จะห่างเหินเข้าทุกที ต่อเมื่อไม่ถือตัว ตั้งตนไว้สม่ำเสมอกันตามฐานะนั้น ๆ เมื่อเช่นนี้ ความสนิทสนมใกล้ชิดก็เกิดมีแน่นแฟ้นขึ้น เพราะเหตุนั้น สมานัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอ จึงเป็นธรรมเครื่องบำรุงความคุ้นเคยอย่างยิ่ง กิริยาที่ประพฤติอันปราศจากมานะทิฏฐิ ตั้งตนไว้ในภาวะอันดีงาม เช่นผู้ใหญ่กลมเกลียวกับผู้น้อย แม้ผู้น้อยเล่าก็คล้อยตามความนิยมของผู้ใหญ่ตามสมควร ญาติต่อญาติถ้อยทีถ้อยประพฤติต่อกันตามฉันท์ที่เป็นญาติ มิตรต่อมิตรต่างมีจิตเอื้อเฟื้อต่อกันตามฉันท์ที่เป็นมิตร เพื่อนบ้านต่อเพื่อนบ้านสุจริตต่อกันตามฉันท์ที่เป็นเพื่อนบ้าน ไม่รุกรานดูหมิ่นดูแคลนกัน เพราะอิสสริยยศ อำนาจ โภคทรัพย์ ความรู้ แลคุณธรรม เช่นนี้ชื่อว่าประพฤติ

สม่ำเสมอ เป็นธรรมเครื่องบำรุงความคุ้นเคย อีกประการหนึ่ง ฯ บุทคลผู้หวังเป็นคนกว้างขวางสนิทสนมแก่คนทั่วไป ทั้งเป็นไปเพื่อประโยชน์ตนแลชนเหล่าอื่นแล้ว ควรบำเพ็ญธรรมเครื่องเหนี่ยวยึดใจ ๔ ประการนี้ ทั้งผู้บำเพ็ญแลผู้ที่ได้รับบำรุง ก็จะมีความคุ้นเคยรักใคร่ปรองดองกัน อาจชักนำผู้ที่ไม่คุ้นเคย ให้คุ้นเคย ที่คุ้นเคยสนิทสนมอยู่ก่อนแล้ว ก็จะคุ้นเคยยิ่ง ๆ ขึ้น มีกิจการงานก็จะช่วยเหลือกันจนสุดสามารถ แม้ผู้นั้นจะไม่ใช่ญาติ ก็มีอาการสนิทเหมือนญาติ หรือยิ่งกว่าญาติ เพราะความฉลาดรู้จักสงเคราะห์พอเหมาะพอดีแก่บุทคลนั้น ๆ เพราะเหตุนั้นพระองค์จึงตรัสว่า ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง นี่เป็นอธิบายในข้อที่ ๓ ฯ

เมื่อบำเพ็ญธรรม ๓ ข้อข้างต้นบริบูรณ์ดีแล้ว ชื่อว่าได้รับความสุขทั้งกายแลจิต ทั้งได้ทำความ

คุ้นเคยสนิทสนมกับผู้อื่นด้วย นับว่าเป็นความสุขเกิดแต่ได้ทำประโยชน์ผู้อื่นด้วย แต่ความสุข ๓ นี้ เป็นเพียงโลกิยสุข เป็นสุขที่ไม่แน่นอนกลับกลายได้ เช่นความไม่มีโรคแก่ร่างกาย รู้สึกว่าเป็นสุขสำราญ แต่อาจกลับเป็นโรคภัยไข้เจ็บได้อีก เมื่อถึงคราวเป็นเช่นนั้นก็รู้สึกเป็นทุกข์เดือดร้อน เมื่อใจมีสันโดษ ก็รู้สึกว่าเป็นสุขสบาย แต่เมื่อความโลภเกิดขึ้นมีกำลังกล้า เหนี่ยวรั้งใจไว้ไม่อยู่ จำต้องลุอำนาจของความโลภ ก็รู้สึกว่าไม่สบาย ดิ้นรนกระสับกระส่ายกลายเป็นทุกข์ไป คนที่สนิทสนมกัน เมื่อสามัคคีปรองดองอยู่ได้ ก็รู้สึกว่าเป็นสุขกายสบายใจ เมื่อผิดใจกันเกิดร้าวรานแตกสามัคคีกัน ก็เกิดเวรภัยข้าศึกศัตรูขึ้น รู้สึกว่าเป็นทุกข์เดือดร้อน เพราะเหตุนั้น ความสุข ๓ นี้จึงเป็นเพียงโลกิยสุข เป็นสุขไม่แน่นอนอาจกลับกลายแปรผันได้ สุขแล้วกลายเป็นทุกข์

ครั้นทุกข์แล้วก็กลับเป็นสุขได้อีก พระองค์มีพระพุทธประสงค์จะให้ผู้ปฏิบัติได้รับความสุขที่ยั่งยืนแน่นอน จึงตรัสว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

คำว่านิพพาน แปลว่าดับสนิท ได้แก่ดับเพลิงกิเลสแลกองทุกข์ทั้งปวงไม่มีเหลือ กิเลสคือความรัก ความโกรธ แลความหลง ท่านเรียกว่าเพลิง เพราะเผาให้ไหม้ร้อนกรอบเกรียมดุจไฟเผาพัสดุสิ่งของให้พินาศไปฉะนั้น ความรักเปรียบเหมือนไฟในฤดูหนาว ทำบุทคลให้ชอบผิงชอบเข้าใกล้ ต้องการความร้อนอบอุ่น เพื่อกำจัดความหนาวแลความเย็นให้อันตรธานไป แต่เมื่อผู้ผิงเผลอตัวอาจไหม้ให้พินาศได้ โกรธเหมือนไฟในฤดูร้อน ไม่มีใครอยากเข้าใกล้ เพราะกลัวความเร่าร้อน ความหลงเหมือนไฟฟ้า เดินไปตามสายซุกซ่อนกำบังอยู่ในสาย ต่อมีเครื่อง

กระทบจึงปรากฏแสง ถ้าคนไปถูกต้องเข้าก็สามารถเผาให้ตายได้ ฯ ทุกข์ท่านเรียกว่ากอง เพราะเป็นของมีมาก เช่น ชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกข์ เหล่านี้เป็นต้น เพลิงกิเลสแลกองทุกข์เหล่านี้ ทำบุทคลให้เดือดร้อน ถ้าดับได้เป็นครั้งเป็นคราว หรือบรรเทามากให้น้อยลง ก็รู้สึกทันทีว่าเป็นสุขสบาย ความสุขที่เกิดจากดับกิเลสแลกองทุกข์ชั่วคราวนั้น ชื่อว่าได้ดำเนินตามปฏิปทาพระนิพพาน ถ้าดับได้สนิทหมดพืชสูญพันธุ์ไม่มีเชื้อเหลืออยู่ ท่านเรียกว่านิพพาน ฯ นิพพานนี้มี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งดับกิเลสได้สนิท แต่มีเบญจขันธ์เหลือ เรียกสอุปาทิเสส อีกชนิดหนึ่งดับกิเลสได้สิ้นเชิงด้วย ดับเบญจขันธ์ด้วย เรียกอนุปาทิเสส นิพพานนี้เมื่อบุทคลได้ประสบแล้ว ไม่มีคราวที่จะกลับกลายผันแปรเป็นอื่นได้ ย่อมเป็นสุขคงที่ เป็นสุขที่สดชื่นแจ่มใส เพราะ

เหตุนั้น พระองค์จึงตรัสว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง นี้เป็นอธิบายในข้อที่ ๔ ฯ

บรมธรรม ๔ ประการ คือ ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ๑ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ๑ ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง ๑ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ๑ เมื่อบุทคลอบรมให้เกิดสมบูรณ์บริบูรณ์ในตนแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขความสำราญกายแลจิต แลได้บำเพ็ญอนวัชชกิจที่เป็นประโยชน์ตนแลประโยชน์ท่านทั้งสองฝ่าย ทั้งได้ประสบความสุขอันเป็นโลกิยะแลโลกุตตระตามกำลังสามารถที่บำเพ็ญได้ โดยนัยดังวิสัชชนามาแล้วนั้นแล ฯ

นิทานสุภาษิต

พระเทพกวี จันทร์ วิจญฺจโล ป.ธ. ๖

วัดเทพศิรินทราวาส

เรียบเรียง

นิทานสุภาษิต

สงครามปาก

เรื่องขันติธรรม ก่อนพุทธกาล

จากสังยุตตนิกาย สคาถวัคค์ หน้า ๓๒๓

เรื่องนี้เคยมีมาแล้วก่อนพุทธกาล สมเด็จ-พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำมาเล่าแก่พระสาวกเป็นพุทธานุสาสนี ในการประกอบพุทธบริษัทให้ตั้งมั่นในขันติธรรมว่า ก่อนพุทธกาลนานมาแล้วนักปราชญ์นิยมประพฤติขันติธรรมเป็นปกติอยู่แล้ว เป็นการพ้อว่า ไฉนผู้เกิดในพุทธกาลจักไม่นิยมขันติธรรมเล่า

เรื่องเดิมมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งมีสงครามปากคือเอาชัยชำนะกันด้วยถ้อยคำสุภาษิต เกิดขึ้นในระหว่างเทวดากับอสูร ท้าวเวปจิตติผู้เป็นใหญ่

ฝ่ายอสูร ท้าวโกษีย์สักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่ฝ่ายเทวดาชั้นดาวดึงส์พิภพ เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างยกพลพยุหเสนาของตน ๆ เข้าประชิดกันแล้ว ต่างก็สั่งพวกของตนว่า ถ้ามีชัยชำนะให้จับหัวหน้าฝ่ายปราชัยลงกรรมกรณ์ จำเครื่องจำครบ ๕ ประการนำมาสู่สำนักแห่งเรา ครั้นแล้วท้าวเวปจิตติชวนรบด้วยสุภาษิต ท้าวโกษีย์ก็ยอมอนุวัตรตาม เมื่อตกลงกันแล้วทั้งสองฝ่ายต่างก็ตั้งคนกลางไว้เป็นผู้ตัดสิน อสูรเชิญให้พระอินทร์กล่าวสุภาษิตขึ้นก่อน พระอินทร์จึงขอให้อสูรกล่าวก่อน ยกเหตุว่าพวกอสูรเป็นบุพพเทวดา คือเป็นผู้เกิดในเทวโลกมาก่อน อสูรจึงยอมกล่าวสุภาษิตก่อนว่า

ภิยฺโย พาลา ปภิชฺเชยฺยุํ โน จสฺส ปฏิเสธโก
ตสฺส ภเสน ทณฺเฑน ธีโร พาลํ นิเสธเย

ถ้าไม่มีผู้กำหราบ พวกพาลก็ยิ่งกำเริบ เพราะ

ฉะนั้น ผู้มีปัญญาควรปราบคนพาล ด้วยอาชญาอย่างแรง ๆ (จะได้เข็ด)

ท้าวโกษีย์ฝ่ายพวกเทวดา จึงกล่าวสุภาษิตเฉลยความข้อนั้นว่า

เอตเทว อหํ มญฺเญ พาลสฺส ปฏิเสธนํ
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา โย สโต อุปสมฺมติ

ข้าพเจ้า เข้าใจว่า ผู้ที่รู้สึกว่าคนอื่นโกรธแล้วมีสติอดใจไว้ นี่แหละเป็นเครื่องปราบคนพาลอย่างดีละ ฯ

ท้าวเวปจิตติจึงกล่าวเป็นภาษิตที่สองต่อไปว่า

เอตเทว ติติกฺขาย วชฺชํ ปสฺสามิ วาสว
ยทา นํ มญฺญติ พาโล ภยา มฺยายํ ติติกฺขติ
วชฺฌารูหติ ทุมฺเมโธ โคว ภิยฺโย ปลายินํ

ดูก่อนท้าววาสวะ เราเห็นโทษแห่งการอดดังนี้ว่า เมื่อคนพาลเข้าใจว่า ผู้นี้อดได้ เพราะกลัวเราดังนี้ ก็จะขึ้นคร่อม เหมือนโคยิ่งหนีก็ยิ่งไล่ ฯ

ท้าวโกษีย์เห็นได้ทีจึงกล่าวภาษิตปิดทางให้ท้าวเวปจิตติจำนนในเรื่องนั้นว่า

กามํ มญฺญตุ วา มา วา ภยา มฺยายํ ติติกฺขติ
สทตฺถปรมา อตฺถา ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ

คนพาลจะเข้าใจว่า ผู้นี้อดได้เพราะกลัวเราหรือไม่ก็ตามทีเถิด ธรรมดาประโยชน์อย่างยิ่งก็คือประโยชน์ตน และสิ่งอื่นที่จะยิ่งกว่าขันติความอดทนหามีไม่ ฯ

โย หเว พลวา สนฺโต ทุพฺพลสฺส ติติกฺขติ
ตมาหุ ปรมํ ขนฺตึ นิจฺจํ ขมติ ทุพฺพโล

ก็ผู้ใดเป็นคนมีกำลัง แต่ยอมอดให้แก่คนไม่มีกำลัง ท่านกล่าวความอดได้ของผู้นั้นเป็นดีเยี่ยม เพราะคนไม่มีกำลัง ต้องยอมอดอยู่ (แล้ว) เป็นนิตย์

อพลนฺตํ พลํ อาหุ ยสฺส พาลพลํ พลํ
พลวสฺส ธมฺมคุตฺตสฺส ปฏิวตฺตา น วิชฺชติ

ผู้ใดใช้กำลังอย่างพาล ๆ ท่านก็ไม่เรียกผู้นั้นว่าเป็นผู้มีกำลัง ต่อมีกำลังและรักษาธรรมด้วยจึงจะไม่มีใครกล่าวคัดค้านได้ ฯ

ตสฺเสว เตน ปาปิโย โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ
กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํ

ผู้ใดโกรธตอบคนที่โกรธแล้ว ผู้นั้นกลับเลวลงไปกว่าคนที่โกรธก่อนอีก ผู้ไม่โกรธตอบคนที่โกรธแล้ว ชื่อว่าได้ชำนะสงครามที่ชำนะได้ยาก ฯ

อุภินฺนมตฺถํ จรติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา โย สโต อุปสมฺมติ

ผู้ใดรู้ว่าเขาโกรธแล้ว มีสติอดใจไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์สองฝ่าย คือทั้งฝ่ายตน ทั้งฝ่ายท่าน ฯ

อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺตานํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ
ชนา มญฺญนฺติ พาโลติ เย ธมฺมสฺส อโกวิทา

เมื่อชนสองฝ่าย คือฝ่ายเราก็ดี ฝ่ายเขาก็ดี

อะลุ่มอล่วยกันอยู่ พวกคนที่ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมเข้าใจว่าอ่อนแอ ฯ

คนกลางที่ทั้งสองฝ่ายตั้งไว้ให้วินิจฉัยอรรถคดี ได้พิจารณาถ้อยคำสุภาษิตทั้งสองฝ่ายกล่าวโต้ตอบกันไปมา จึงพร้อมกันลงความเห็นว่า ภาษิตของอสูรกล่าวยั่วให้คนจับอาวุธ ใช้ศัสตราเป็นเครื่องประหัตประหารกัน เป็นไปเพื่อความก้าวร้าว ทะเลาะวิวาท แตกสามัคคี ก่อเวรก่อภัยต่อไป ส่วนภาษิตของพระอินทร์กล่าว เป็นเหตุให้คนวางอาวุธไม่ใช้ศัสตรา เป็นไปเพื่อความสงบเวรภัยข้าศึกศัตรู และให้เกิดความสามัคคีปรองดองกัน คนกลางทั้งสองฝ่ายซึ่งตั้งไว้ให้วินิจฉัยอรรถคดีนั้น จึงพร้อมกันวินิจฉัยให้ฝ่ายอสูรแพ้ ให้พระอินทร์เป็นฝ่ายชำนะ ฯ

พวกเทวดาเหล่านั้น ก็กรูกันเข้าจับท้าวเวปจิตติหัวหน้าพวกอสูรจำเครื่องจำครบ ๕ ประการนำ

ไปถวายท้าวโกษีย์หัวหน้าพวกเทวดา ณที่สุธรรมสภา ท้าวเวปจิตติถูกจองจำทำโทษอย่างนั้นแล้ว หาได้เกรงกลัวเดชานุภาพของท้าวโกษีย์ไม่ กลับแสดงอาการกระด้างกระเดื่องกับท้าวเธอ และกล่าวถ้อยคำหยาบคายต่าง ๆ ในขณะที่ท้าวโกษีย์เสด็จเข้าไปสู่ธรรมสภา และเสด็จออกจากธรรมสภาอยู่เนืองนิตย์ จนเทพบุตรมาตลีผู้เป็นเทวสารถีของพระอินทร์นั้นรำคาญใจ จึงทูลถามพระอินทร์ว่า

ภยา นุ มฆวา สกฺก ทุพฺพเลฺยน ติกฺขสิ
สุณนฺโต ผรุสํ วาจํ สมฺมุขา เวปจิตฺติโน

เพราะพระองค์ทรงกลัว หรือทรงสู้ไม่ได้ จึงทรงอดนิ่งฟังคำหยาบคายของท้าวเวปจิตติอยู่ได้ต่อหน้าพระที่นั่ง ๆ

ท้าวเธอจึงตรัสตอบมาตลิเทวสารถีว่า

นาหํ ภยา น ทุพฺพลฺยา ขมามิ เวปจิตฺติโน

กถญฺหิ มาทิโส วิญฺญู พาเลน ปฏิสํยุเช

ไม่ใช่เพราะกลัว ไม่ใช่เพราะสู้ไม่ได้ เราจึงยอมนิ่งให้ท้าวเวปจิตติ (ล่วงเกิน) คนอย่างเราจะโต้เถียงกับคนพาลอย่างไรได้ ฯ

ตามนัยนี้แสดงให้เห็นว่า นิสสัยคนพาลแม้ถูกทำโทษอย่างสาหัส น่าจะรู้สำนึกตัว รู้จักเจ็บรู้จักอาย รู้จักเข็ดหราบ หรือหราบจำแล้วละพยศร้ายนั้นเสีย แต่เขาหาหวาดเสียวต่อทุกข์โทษนั้นไม่ กลับถือเอาความหยาบคายนั้นเป็นฤทธิ์เดชอำนาจครอบงำผู้อื่น และถือเป็นเครื่องมือสังหารผู้อื่นต่อไป ไม่น่าดู ไม่น่าชมเลย น่าอายน่าอดสูเป็นอย่างยิ่ง ฯ

ส่วนผู้ดี เมื่อได้ประสบเหตุภัยแล้ว ย่อมมีสติรักษาความสงบไว้ได้ ไม่แสดงอาการตื่นเต้นทำวิการอย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏ คือไม่เมายศไม่เมาอำนาจ โดยถือภาษิตว่า ตนเป็นคน

สูงย่อมรักษาความสูงของตนไว้ หรือว่าตนเป็นคนดีย่อมรักษาความดีของตนไว้ดุจเกลือรักษาความเค็ม ฉะนั้น.

สจิตฺตมนุรกฺขถ ขอท่านทั้งหลายจงหมั่นรักษาจิตของตน เพราะว่าจิตมีปกติดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก มักตกไปในอารมณ์ที่ชอบใจ รักใคร่ยินดี อารมณ์ที่ไม่ถูกใจ พยายามผลักไสขับไล่ให้พ้นไป มัวแต่เฝ้าหมกมุ่นซุ่มแช่อยู่ในอารมณ์ทั้ง ๒ นี้เป็นส่วนมาก ท่านว่าจิตตกหล่ม ท่านให้รักษาจิตอย่าให้ตกหล่มอย่างนั้น เมื่อรู้สำนึกว่า จิตตกหล่ม ท่านให้ถอนตนขึ้นจากหล่มด้วยธรรม ๔ นี้ คือ ๑. ด้วยความยินดีในความไม่ประมาท คือปลูกฉันทะให้เกิดขึ้น ๒. ด้วยความบากบั่นข่มจิต ทรมานจิต อบรมจิต ๓. เอาใจใส่ในการฝึกฝนจิตให้มาก คือ บ่อย ๆ เสมอ ๆ เนือง ๆ และ ๔. ใคร่ครวญสอบสวนตามเหตุผล คือเมื่อประสบเหตุให้คาดถึงผลจักเกิดมี เมื่อได้รับผลให้สาวหาเหตุ เพราะสิ่งทั้งปวงเกิดแต่เหตุ เมื่อดับเหตุผลก็ไม่มี เหตุและผลจำต้องโยงถึงกันอยู่เสมอ นี้เป็นอุบายวิธีถอนตนขึ้นจากหล่ม

เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงหมั่นรักษาจิตของตนอย่าให้ตกหล่มได้ เมื่อรู้ว่าจิตตกหล่มแล้ว จงพยายามถอนตนขึ้นจากหล่ม จักเป็นศิริมงคลแก่ตนตลอดกาลยาวนาน.

พระเทพกวี (วิจฺจโล)

(นวกานุสรณ์ ๒๕๐๐) ๖

นิทานสุภาษิต

ให้โทษท่าน โทษนั้นถึงตัว

จากธรรมบท ตอนปาปวรรค

ผู้หาเรื่องคิดทำลายผู้อื่น ให้ร้ายผู้อื่น ซึ่งไม่มีผิด ด้วยเหตุอย่างใด เหตุอย่างนั้นเขาย่อมได้ประสบ มุ่งให้ร้ายชนิดไหน โทษร้ายชนิดนั้น เขาย่อมได้รับได้เสวย เป็นเงาตามตัวอยู่อย่างนี้ ดังมีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบท ตอนปาปวรรคว่า

นายพรานป่าผู้หนึ่งชื่อโกกะสุนักขะ เขาได้ชื่ออย่างนั้น เพราะเอาสุนัขเป็นเครื่องมือหาสัตว์ป่า เมื่อเขาเข้าป่า เขาพาสุนัขไปเป็นฝูง ให้ค้นหาสัตว์ในป่า ส่วนตัวเขาถือหน้าไม้พร้อมด้วยลูกปลายลูกทาด้วยยาพิษ เมื่อสุนัขไล่เนื้อมา เขาคอยดักยิงด้วยหน้าไม้ วันหนึ่งได้พบภิกษุรูปหนึ่ง

ตอนเช้า ซึ่งจะไปบิณฑบาต นายโกกะเห็นภิกษุนั้นเข้าแล้วก็นึกบ่นไปว่า วันนี้ไม่ดี พบตัวกาฬกินีเสียแล้ว วันนี้เราคงไม่ได้สัตว์อะไรเป็นแน่ แต่เรามาแล้วจำต้องไป เมื่อนายโกกะเที่ยวไปในป่าวันยังค่ำ ก็ไม่ได้สัตว์อะไรซึ่งจะนำมาเป็นอาหาร ก็พาสุนัขกลับบ้าน เมื่อมาถึงชายป่าพบภิกษุรูปนั้นเข้าอีก นายโกกะโกรธจึงให้สุนัขไล่กัด สุนัขก็เข้าล้อมภิกษุนั้นอยู่ แต่ยังไม่กล้าเข้ามากัด

ภิกษุจึงพูดกับนายพรานว่า นายทำไมจึงไล่ให้สุนัขกัดฉันเล่า

โกกะ เจ้าเป็นกาฬกินี เราพบเจ้าเมื่อเช้านี้ เราไปหาสัตว์ในป่าวันยังค่ำไม่ได้อะไรเลย ครั้นกลับมาเราพบเจ้าอีก เจ้ามาเย้ยเรา เราโกรธเจ้าข้อนี้ เราจึงไล่ให้สุนัขกัด

ภิกษุ นายท่านว่าฉันเป็นเหตุไม่ให้ท่านได้สัตว์

และหาว่าฉันมาเย้ยจึงทำร้ายฉัน หาชอบไม่ ขอท่านอย่าทำอย่างนี้เลย

โกกะ เราเห็นเจ้าเป็นกาฬกิณีแน่นอน จึงให้สุนัขกัดเจ้า เป็นความชอบของเราแล้ว เจ้าขอไม่ให้ทำอย่างนี้ เจ้าต้องพูดขอกะสุนัข

ครั้นนายโกกะพูดแล้วก็ยุสุนัขให้เข้ากัดภิกษุ สุนัขไม่กล้าเข้าไปกัดทำรี ๆ รอ ๆ อยู่ นายโกกะโกรธสุนัขเงื้อไม้จะตีสุนัข สุนัขก็วิ่งออกจากที่ล้อมภิกษุ ภิกษุได้โอกาสก็รีบเดินหนีไปทางต้นไม้ใหญ่ ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก นายโกกะก็ยุสุนัขให้ไล่กัดภิกษุ ๆ จึงรีบขึ้นต้นไม้สูงเพียงชั่วบุรุษ สุนัขกัดภิกษุไม่ได้ ก็ล้อมต้นไม้อยู่รอบด้าน นายโกกะจึงคิดว่า ตัวกาฬกิณีนี้จะหนีไปทางไหน ก็คงไม่พ้นมือเรา เราจะให้สุนัขกัดกินเนื้อในที่นี้ให้จงได้ จึงวิ่งเข้าไปที่ต้นไม้ เอาลูกหน้าไม้แทงฝ่าเท้าภิกษุ

ภิกษุวิงวอนว่า นายอย่าทำร้ายฉันเลย ท่านเพียงไล่ให้สุนัขกัดก็พอแล้ว ยังจะช่วยซ้ำฉันอีกหรือ

โกกะ เราแทงเท้าเจ้านี้หวังให้เจ้าตกต้นไม้ ให้สุนัขกัดกินเนื้อเจ้าเป็นอาหาร

ภิกษุ ฉันมีผิดอะไร จึงมีโทษถึงต้องฆ่าให้ตายด้วยเล่านาย

โกกะ เจ้าเป็นตัวกาฬกิณี เพราะเหตุนี้เราจึงต้องฆ่าเจ้า

ภิกษุ นาย เขาฆ่าช้างเพื่อประสงค์งา นายฆ่าฉัน เพื่อประสงค์อะไรเล่า

โกกะ เราฆ่าเจ้าด้วยประสงค์จะเอาเนื้อให้สุนัขกิน

ภิกษุ นายอย่าตีงูให้กากินเลย ฉันเป็นตัวกาฬกิณี เนื้อของฉันก็ต้องเป็นกาฬกิณีด้วย ผู้แทงเนื้อฉันหรือกินเนื้อฉัน ก็กลายเป็นกาฬกิณี

ดุจเดียวกัน ขอนายอย่าทำอย่างนี้เลย

โกกะ เจ้าเป็นตัวกาฬกิณีในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ เมื่อตายไปแล้ว ตัวกาฬกิณีก็ไม่มีในเนื้อเจ้า

ภิกษุ บัดนี้ฉันยังไม่ตาย ร่างกายของฉันเป็นกาฬกิณี นายแทงฉัน ก็ได้ชื่อว่าได้แทงถูกต้องตัวกาฬกิณี นายก็ต้องกลายเป็นกาฬกิณีไปด้วย นายอย่าทำอย่างนี้เลย ปล่อยตัวฉันไปเถิด

โกกะ เจ้าเป็นกาฬกิณี ปล่อยตัวไปไม่ได้ ต้องฆ่าให้ตาย

ในระหว่างภิกษุกับนายโกกะพูดจากันอยู่อย่างนี้ นายโกกะปากพูดตอบภิกษุพลาง มือถือลูกหน้าไม้แทงฝ่าเท้าภิกษุพลางไม่หยุดยั้ง ฝ่ายภิกษุเล่าเมื่อถูกแทงฝ่าเท้าข้างหนึ่งแล้ว ก็ยกเท้านั้นขึ้น หย่อนเท้าอีกข้างหนึ่งลง ถูกแทงฝ่าเท้าที่หย่อนลงแล้ว ก็ยกขึ้นมาอีก หย่อนเท้าอีกข้างหนึ่งลง เท้าทั้งสองข้างผลัดกันยกขึ้นหย่อนลง

อยู่อย่างนี้ ฝ่าเท้าทั้งสองก็ถูกนายโกกะแทงเป็นแผลพรุนไปทั้งสองฝ่าเท้า ความเจ็บปวดเหลือสติกำลังที่จะระวังผ้าจีวรซึ่งห่มอยู่ในตัว จีวรก็ค่อย ๆ หลุดลง ภิกษุร้องขออยู่อย่างไร นายโกกะไม่ฟังเสียง แทงฝ่าเท้าอยู่เสมอร่ำไป ส่วนสุนัขที่ล้อมต้นไม้ก็คอยจ้องดูภิกษุอยู่ว่า เมื่อไรจะตกลงมาจากต้นไม้จะได้กัดกินเนื้อ ขณะนั้นจีวรของภิกษุที่ห่มอยู่ หย่อนลงจนหลุดจากตัวตกลงคลุมนายโกกะ สุนัขเข้าใจว่าภิกษุพลัดตกจากต้นไม้แล้ว ก็พร้อมกันรุมเข้ากัดนายโกกะซึ่งมีตัวอันจีวรคลุมอยู่ บ้างก็กัดคอ บ้างก็กัดตัว บ้างก็กัดมือ บ้างก็กัดเท้า บ้างก็กัดท้อง บางตัวก็เข้าไปในโปงจีวรควักลูกตากิน บางตัวทึ้งไส้มากิน บางตัวกัดเนื้อมากิน จนเนื้อนายโกกะหมด ภิกษุหักกิ่งไม้แห้งโยนลงที่สุนัข เพื่อให้สุนัขหนีไป ฝูงสุนัขจึงรู้สึกตัวว่า ผู้ที่พวกตนกัด

กินเนื้ออยู่นี้ คือตัวนายโกกะเจ้าของของตนเอง ไม่ใช่กัดกินเนื้อภิกษุ เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว สุนัขก็กลัวภิกษุพากันวิ่งหนีไป ภิกษุก็ลงจากต้นไม้ไปสู่อาราม

"วิสัยเหล่าเผ่าพาล ไม่ตริการณ์ให้รอบ ชอบแต่ทำตามใจตน ให้ร้ายคนที่เกลียด เผ้าเบียนเบียดเหลือหลาย หวังทำลายพล่าชีพ กรรมนั้นรีบถึงตน ให้เสวยผลดุจคิด เพราะทุจจริตอย่างนั้น เหตุตนคิดร้ายท่าน โทษนั้นถึงตนเองนา"

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า คนพาลคิดมุ่งร้ายหมายโทษผู้อื่น หรือแสดงอาการโหดร้ายแก่ผู้อื่นอย่างไร ความพินาศทั้งปวงอย่างนั้นย่อมตกอยู่แก่เขาผู้คิดร้าย เหมือนทำลายล้างตัวของตัวเอง ผู้เชื่อกรรม หวังความสวัสดิมงคลแก่ตนไม่ควรทำกรรมชั่ว เช่นใส่ไคล้ผู้อื่นแล้ว ทำความโหดร้ายแก่ผู้หาผิดมิได้ ดังเรื่องปรากฏนี้แล ฯ

นิทานสุภาษิต

น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย

จากธรรมบท ตอนสหัสสวรรค

การแนะนำพร่ำสอนด้วยอำนาจโทสะ หรือการแสดงความเคี่ยวเข็ญต่อผู้อื่น ด้วยอาการหยาบคายเผ็ดร้อน ข้อนั้นน่าหวาดเสียวสะดุ้งกลัวก็จริงอยู่ แต่กลัวต่อหน้า ครั้นลับหลังก็เป็นอื่น ลักษณะอย่างนี้ เรียกว่าน้ำร้อนปลาเป็น แม้คนเจ้าโทสะแสดงความร้ายกาจ แต่ไม่ทำใครจริงก็สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย

การชี้แจงคุณและโทษให้เห็นด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน หรือคิดร้ายผู้อื่น แต่ทำอาการภายนอกสุภาพเรียบร้อยให้เขาหลงเชื่อ ที่เรียกหวานนอกขมใน ลักษณะอย่างนี้เรียกว่าน้ำเย็นปลาตาย ดังมีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบท ตอนสหัสสวรรค ว่า

ธิดาของเศรษฐีคนหนึ่งชื่อ กุณฑลเกสี เห็นนักโทษถูกเขาจองจำจะเอาไปฆ่า มีจิตต์ปฏิพัทธ์ด้วยอำนาจปุพเพสันนิวาสคือบุญสร้างสมร่วมกันมา นางทำอุบายให้นักโทษนั้นพ้นจากการถูกฆ่าแล้ว ต่อมาได้เป็นสามีภรรยาอยู่กินด้วยกัน นางได้ปฏิบัติสามีเรียบร้อยเสมอมา สามีจึงคิดว่า เราเป็นโจรโทษถึงฆ่า ทั้งไร้ทรัพย์อับปัญญา ภรรยาของเราเป็นเศรษฐี มั่งมีทรัพย์มาก และสามารถในกิจการทั้งปวง ไหนเลยเขาจะเห็นแก่เรา เราอยู่กับเขา เขาคงบังคับใช้งานการเราอย่างทาส เมื่อเราไม่ทำงาน เขาก็จะด่าว่าไล่เราออกจากบ้านเรือน ได้รับความอับอายขายหน้า หากว่าเราจะทำการงานดีสักเท่าไร เพราะความเป็นโจรของเรา เขาคงไม่ไว้ใจเรา คงดูหมิ่นดูแคลนว่าเราเป็นโจรอยู่นั่นเอง ไฉนเราจะหาอุบายให้ภรรยาแต่งเครื่องประดับที่มีค่ามากแล้ว เราจะ

พาไปบนภูเขาที่เหวทิ้งโจร รวบเอาเครื่องแต่งตัวไว้ให้หมดแล้ว จักผลักภรรยาลงในเหว เราจะเอาเครื่องประดับไปจำหน่ายตามประสงค์

ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว ทำอุบายไม่บริโภคอาหาร ในเวลาที่ควรบริโภค ทำนอนนิ่งอยู่บนที่นอน ภรรยาเข้าไปถามว่า นายท่านไม่สบายเป็นอะไรไปหรือ

สามี ฉันไม่เป็นอะไรดอกแม่

ภรรยา พ่อแม่ของดิฉันไม่พอใจอะไรนายหรือ

สามี เปล่าแม่

ภรรยา ก็เมื่อไม่มีเหตุที่เดือดร้อน ทำไมนายจึงไม่บริโภคอาหารเล่า

สามี ฉันคิดถึงความหลัง ครั้งเป็นนักโทษถึงต้องฆ่าถูกจองจำมา ฉันได้บวงสรวงเทวดาที่เหวทิ้งโจรไว้ว่า ถ้ารอดตายมาได้จักเส้นสรวง ฉันรอดตายเพราะอานุภาพของเทวดานั้น ฉันวิตก

ถึงการจะทำพลีกรรมแก่เทวดานั้น จึงไม่บริโภคอาหาร

ภรรยา นายอย่าวิตกไปเลย ดิฉันจะจัดไปให้ จะต้องการอะไรบ้างเล่า

สามี ต้องการข้าวปายาสกับข้าวตอกดอกไม้ แต่แม่กับฉันต้องแต่งเครื่องประดับที่มีค่ามากไปด้วยกัน เพื่อทำพลีกรรมที่เหวนั้น

ภรรยารับว่า ได้ ดิฉันจะจัดให้ตามความปรารถนา

ครั้นถึงวันกำหนดก็จัดเครื่องพลีกรรม แต่งตัวนำเครื่องพลีกรรมไปพร้อมด้วยผู้คนบ่าวไพร่เป็นอันมาก ถึงเชิงภูเขา สามีจึงบอกว่า ผู้คนบ่าวไพร่เหล่านี้ให้กลับ เราสองคนเท่านั้นถือเครื่องพลีกรรมไปทำพิธี เขาได้พากันขึ้นไปบนภูเขาที่เหวทิ้งโจรครั้นถึงแล้วก็ตั้งเครื่องพลีกรรมนั้นไว้ เพื่อบวงสรวงเทวดาต่อไป

ภรรยาเตือนสามีว่า นาย ทำพลีกรรมเถิด
สามี นิ่งอึ้งอยู่
ภรรยาเตือนอีกว่า นาย เชิญทำพลีกรรมเถิด
สามี บอกว่า เราไม่ได้มาเพื่อทำพลีกรรมตามที่บอกดอก เราล่อลวงให้เจ้ามาในที่นี้ด้วยหวังประโยชน์อย่างหนึ่ง
ภรรยา นายหวังประโยชน์อะไรเล่า
สามี เราหวังจะฆ่าตัวเจ้าเก็บเอาเครื่องประดับของเจ้าไป
ภรรยา ทั้งตัวดิฉันและทั้งเครื่องประดับของดิฉันก็เป็นของนายอยู่แล้วทำไมนายจึงพูดอย่างนี้เล่า
สามี ตัวเจ้าและเครื่องประดับของเจ้าเป็นของเราก็จริงอยู่ แต่เป็นเพียงในนามเท่านั้น เราไม่มีอำนาจจับจ่ายใช้สรอยสิ่งนั้นได้ตามต้องการ เมื่อเราฆ่าเจ้าตายแล้ว เราก็มีอำนาจในเครื่องประดับได้เต็มที่ เหตุนี้เราจึงฆ่าเจ้า เพื่อเอาเครื่อง

ประดับไปจับจ่าย

ภรรยา นายไม่ต้องการตัวดิฉัน จะต้องการเฉพาะเครื่องประดับก็ได้ แต่ขออย่าให้ฆ่าดิฉันเลย ปล่อยตัวดิฉันไปเถิด

สามี เมื่อเราไม่ฆ่าเจ้า เอาแต่เครื่องประดับไปแล้ว เจ้าก็จะให้เขามาจับเราฆ่าเสีย เพื่อป้องกันภัยในข้อนี้ เราจึงจำจะฆ่าเจ้า

ภรรยา ดิฉันรักนายซึ่งเป็นผัวของดิฉันยิ่งกว่าเครื่องประดับเหล่านี้ ขอให้คิดถึงความหลังครั้งถ่ายตัวนายมา นายปล่อยดิฉันไปเถิด ดิฉันจะไม่คิดร้ายต่อนาย ทั้งดิฉันจะสมนาคุณเอาทรัพย์มาให้อีกจนพอเพียง

สามี เรารักน้ำใจเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเจ้ารักผัวยิ่งกว่าเครื่องประดับ ทั้งจะเอาเงินมาให้อีก เครื่องประดับของเจ้าเพียงเท่านี้ เราได้ไปก็พอแล้ว เมื่อเจ้ารักเรา เจ้าจงให้ชีวิตของเจ้า เพื่อเราใน

บัดนี้เถิด

ภรรยา ดิฉันได้ให้ชีวิตแก่นายมาคราวหนึ่งแล้ว ครั้งเป็นนักโทษถึงต้องฆ่า คราวนี้ดิฉันเท่ากับเป็นนักโทษถึงฆ่า ขอนายให้ชีวิตแก่ดิฉัน เพื่อเป็นการชดเชยกันเถิด

สามี เราให้ชีวิตเจ้า เท่ากับเราผลาญชีวิตของเราเอง เราฆ่าเจ้าเท่ากับเราฆ่าผู้ร้ายสำคัญคนหนึ่งสำหรับเรา ฉะนั้นเราจะปล่อยเจ้าไปหาได้ไม่ เราจำจะต้องฆ่าเจ้าเอาเครื่องประดับ เราให้ชีวิตแก่เจ้าไม่ได้

นางกุณฑลเกสีได้วิงวอนเท่าไร สามีก็จะฆ่าให้ได้ นางจึงคิดถึงสุภาษิตว่า

"อันน้ำร้อนปลาเป็นพอเห็นได้
แต่น้ำเย็นปลาตายนิยายไข
เมื่อถูกเจ็บต้องจำใส่น้ำใจ
หนึ่งนิ่งไว้สองสอบสามตอบแทน"

ถึงคราวแล้วซึ่งเราควรหาอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งแก้สามีเราให้จงได้ ไม่ยอมแพ้ต่อมรณภัยง่าย ๆ บางทีความคิดของเราอาจเป็นผลดีก็ได้ แต่เราจำต้องเอาน้ำเย็นเข้าลูบโลมเล้าให้ตายใจเสียก่อน แล้วจักผลักให้ตกลงไปในเหว นางเชื่อแน่นอนตามภาษิตว่า

"ถ้านาดีน้ำดีมีข้าวกล้า
การทำนาก็คงได้ไม่ไร้ผล
เมื่อเวทมนต์ไม่หายต้องใช้กล
นกอยู่บนเมฆมิดยังติดตัง"

อาศัยภาษิตนี้ นางจึงวิงวอนสามีว่า ไหน ๆ ดิฉันจะต้องตายเป็นแน่แล้ว จะขอแสดงศิลปะไว้อาลัยแก่สามีสักอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นเครื่องหมายความรักความอาลัยในผัว

สามีถามว่าเจ้าจะแสดงศิลปะไว้อาลัยอย่างไรเล่า

ภรรยา นาย ดิฉันได้เรียนศิลปะมาอย่างหนึ่ง

คือการเต้นรำ ขอให้ดิฉันเต้นรำให้นายดู ซึ่งเป็นวิชาที่ดิฉันสงวนนัก ว่าแล้วก็ถอดเครื่องประดับให้สามี เพื่อให้ตายใจ เมื่อสามีรับไว้แล้วก็กองไว้ณที่แห่งหนึ่ง และได้ถอดเครื่องประดับของตนออกกองไว้รวมกัน โดยประสงค์ว่า เมื่อผลักนางลงเหวแล้ว จะได้ถือเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไป นางจึงเริ่มเต้นรำแสดงศิลปะของนาง ดังต่อไปนี้

"นางจับระบำรำฟ้อน
ทอดกรกรีดกรายซ้ายขวา
ร่ายเรียงเคียงคมประสมตา
เลี้ยวไล่ไขว่คว้าเป็นท่าทาง
ซ้อนจังหวะประเท้าเคล้าคล่อง
เลี้ยวถอดสอดคล้องไปตามหว่าง
วนเวียนเหียนหันกั้นกาง
เยื้องย่างอย่างนางกินรี"

สามีเพลินดูภรรยาเต้นรำอยู่ ทำให้นึกถึงความหลังว่า เขาทำดังนี้เพราะรักใคร่เรา ครั้นแล้วนางเดินเวียนไปข้างขวาสามี กราบไหว้สามีทำที่อ่อนน้อมด้วยเคารพสามีแล้วกล่าวว่า

การเห็นนายคราวนี้เป็นครั้งที่สุดของดิฉัน นายจะไม่ได้เห็นดิฉันต่อไปอีกแล้ว และดิฉันจะไม่ได้เห็นนายอีก

นางยืนโลมเล้ากอดสามีข้างหน้า แล้วไพล่มาข้างหลัง สามีเผลอตัวเพราะความเพลินเห็นนางเต้นรำและอ่อนน้อม ยืนอยู่บนก้อนหินปากเหว นางจึงเอามือข้างหนึ่งจับคอ อีกข้างหนึ่งจับบั้นเอวข้างหลัง ผลักสามีเต็มแรงให้พลัดตกลงไปในเหวด้วยความว่องไวของตน ดังนี้

"ชุลมุนหมุนกลมดั่งลมพัด
รวบตวัดรัดองค์พ่อทรงโฉม
ผลักจนสุดกำลังเสียงดังโครม

พ่อทรงโฉมลงเหวแหลกเหลวไป ”

เทวดาที่สิงอยู่ที่เหวนั้น เห็นกิริยาของสามีภรรยาคู่นั้นแล้ว จึงกล่าวชมหญิงว่า ไม่ใช่เฉพาะแต่ผู้ชายเท่านั้นเป็นบัณฑิตได้ แม้หญิงผู้มีวิจารณ์ในสิ่งนั้น ๆ รอบคอบแล้ว ก็เป็นบัณฑิตได้ดุจเดียวกัน ความคิดของคนตื้นลึกอย่างไรรู้ได้ยาก ดังคำภาษิตว่า

“ อันน้ำลึกหยั่งได้เท่าไรลึก
ใจมนุษย์สุดลึกนึกฉงน
น้ำไม่เซาะเกาะไม่พังเข้าวังวน
วิสัยผลที่จะเผล็ดเพราะเหตุมี”

ส่วนนางกุณฑลเกสี เมื่อผลักสามีลงเหวแล้วก็ไม่เข้าไปบ้าน ไปบวชเป็นภิกษุณีบำเพ็ญเพียรจนได้สำเร็จพระอรหัตต์ ฯ

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า คนพาลไม่รู้จักคุณคน เมื่อได้ช่องกลับทำลายล้างผู้อุปการะตนซ้ำ

อีก การเนรคุณอย่างนั้นหาอำนวยผลสมปรารถนาไม่ กลับมาทำลายตนเสียเอง น่าสรรเสริญหญิงผู้มีปัญญาคิดกลซ้อนกลได้รอบคอบ ผลาญข้าศึกให้พินาศ เอาตนรอดได้โดยสวัสดี ทั้งนี้ด้วยความใจเย็นจึงได้ความคิดดี แก้ความหยาบคายเผ็ดร้อนได้.

นิทานสุภาษิต

เรื่อง กระต่ายตื่นตูม

จากจตุกนิบาต ทัทธภายชาดก

ผู้นึกถึงอารมณ์อันน่าหวาดเสียวอยู่แล้ว พอประจวบกับได้ยินเสียงเล่าลือ ยังไม่ทันใคร่ครวญให้แน่นอนเสียก่อน หวาดไปตามอารมณ์นั้นแล้วตื่นเต้นไปตามข่าวที่ได้ยิน เขาย่อมทำตนให้เดือดร้อน และพาให้ผู้อื่นซึ่งเชื่องมงาย ให้พลอยเดือดร้อนไปตามด้วย ต่อเมื่อได้ผู้มีปรีชาใคร่ครวญเหตุผลนั้นแน่ชัดแล้ว ชี้แจงให้เข้าใจ เขาจักบรรเทาความตื่นเต้นนั้นเสียได้ จักอยู่เป็นผาสุกสำราญต่อไป ดังมีเรื่องเล่าไว้ในทัทธภายชาดก ในจตุกนิบาตว่า

กระต่ายตัวหนึ่งอยู่ในหมู่ตาล แต่ใต้กอตาล

ซึ่งตนอาศัยนั้นอยู่ใต้ต้นมะตูม กระต่ายนึกไปว่า ถ้าแผ่นดินทรุด เราจะหนีไปทางไหนดีหนอ กำลังดำริอยู่อย่างนี้ ทันใดนั้นมะตูมสุกผลหนึ่งหล่นลงบนใบตาล พอได้ยินเสียงนั้นก็ตกใจ หวาดไปถึงแผ่นดินทรุด เลยเข้าใจว่าแผ่นดินทรุดแน่ จึงเผ่นออกจากที่อยู่วิ่งไปอย่างเร็ว โดยไม่เหลียวหลัง เพื่อหนีภัยนั้น กระต่ายอีกตัวหนึ่งเห็นอาการวิ่งนั้นผิดที่ จึงถามว่า เจ้ากลัวอะไรหรือ จึงวิ่งหนีจนไม่เหลียวหลัง กระต่ายตัวนั้นวิ่งพลางตอบพลางว่า อะไรเสียอีกเล่า เกิดภัยใหญ่ที่น่ากลัว ที่โน่นแผ่นดินทรุด เสียงโครมครามตึงตังให้ขรมไป เจ้ามัวช้าอยู่นั่นแหละ ไม่รู้จักความตายจะมาถึงตัว กระต่ายตัวนั้นนึกว่าเป็นจริงตามพูด ก็ออกวิ่งตามไป เพราะความเชื่อตามกัน แม้กระต่ายอื่น ๆ ก็พลอยวิ่งตามกันไป ตลอดถึงลูกเล็กลูกน้อยรวมกันเป็นฝูงใหญ่ ใช่แต่กระต่าย

อย่างเดียว แม้สัตว์ชนิดอื่น ๆ อีก เช่นเนื้อทราย สุกรป่า โคกระทิง กระบือป่า วัวลาน เสือโคร่ง และช้าง เห็นเขาวิ่งตามกันไปเป็นฝูงใหญ่ดังนั้น ถามได้ความว่าแผ่นดินทรุด ต่างก็พากันเชื่อตามคำบอกเล่า ต่างพวกต่างกลัวตาย เพื่อหนีให้พ้นภัย ก็พลอยพากันวิ่งหนีไปกับเขาด้วยเป็นฝูง ๆ เพราะอาการเชื่อตาม ๆ กันไปอย่างนี้ ฯ

ครั้งนั้นยังมีราชสีห์ตัวหนึ่ง นัยว่าเป็นโพธิสัตว์มาเกิด เห็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ วิ่งหนีภัยกันมาเป็นฝูง ๆ นึกแปลกใจ จึงถามว่า พวกเจ้ากลัวอะไรหรือ จึงวิ่งหนีกันมามากมายนัก ได้รับตอบว่าท่านอย่าทำชะล่าใจ ที่โน่นแผ่นดินทรุดรู้ไหมเล่า สิงห์สาราสัตว์ทั้งหลายที่หนีพ้นก็รอดตาย ที่ไม่ทันรู้ตัว ก็พลอยตายเสียมากต่อมากแล้ว ราชสีห์จึงดำริว่า แผ่นดินทรุดไม่เคยเห็นมี ชรอยพวก

สัตว์เหล่านี้จะได้ยินเสียงอะไรสักอย่างหนึ่ง หรือพบปะอะไรแปลกเข้าแล้วไม่ทันสอบสวนให้แจ้งชัด เข้าใจว่าแผ่นดินทรุด จึงวิ่งหนีกันเป็นแน่ อย่าเลยเราจักสอบสวนให้รู้เหตุผลความจริง คิดดังนั้นแล้วจึงวิ่งไปสะกัดหน้าด้วยกำลังแห่งราชสีห์ ถึงเชิงภูเขาแห่งหนึ่ง จึงบันลือสีหนาทขึ้น ๓ ครั้ง สัตว์เหล่านั้นทุกชนิด ตกใจกลัวภัยแต่ราชสีห์คุกคาม จึงหยุดไม่วิ่งอีกต่อไป แต่อลหม่านอยู่ในที่นั้นเอง ราชสีห์กลับมาหาสัตว์เหล่านั้น ฯ

ถามว่า พวกเจ้าวิ่งหนีภัยอะไร

ตอบว่า วิ่งหนีภัยคือแผ่นดินทรุด

ถามว่า ใครรู้ใครเห็นว่าแผ่นดินทรุด

ตอบว่า พวกช้างเขารู้เขาเห็น

ถามช้างว่า เจ้ารู้เห็นแผ่นดินทรุดที่ตรงไหนอย่างไร จงเล่ามา

ช้างตอบว่า พวกข้าพเจ้าไม่รู้ไม่เห็น กลับซัด

ไปถึงพวกเสือโคร่งว่าเป็นผู้รู้เห็น

ถามเสือโคร่งว่า เจ้ารู้เห็นอย่างไร

เสือโคร่งตอบว่า พวกข้าพเจ้าไม่รู้ไม่เห็น กลับซัดไปถึงพวกวัวลานว่าเป็นผู้รู้เห็น

ราชสีห์ถามวัวลาน ๆ กลับซัดไปถึงพวกกระบือป่า ถามพวกกระบือป่า ๆ กลับซัดไปถึงพวกโคกระทิง ถามพวกโคกระทิง ๆ กลับซัดไปถึงพวกสุกรป่า ถามพวกสุกรป่า ๆ กลับซัดไปถึงพวกเนื้อทราย ถามพวกเนื้อทราย ๆ กลับซัดไปถึงพวกกระต่าย ถามพวกกระต่าย ๆ ต่างก็ซัดกันเป็นทอด ๆ ไปว่า เจ้านั่นเจ้านี่เป็นผู้รู้เห็น ถามซักไปจนได้ตัวกระต่ายต้นเดิม

ราชสีห์ถาม เจ้ารู้เห็นแผ่นดินทรุดที่ตรงไหน

กระต่ายตอบ ที่ดงตาลแห่งหนึ่ง

ถามว่า เจ้าเห็นแผ่นดินทรุดอย่างไร

ตอบว่า ไม่เห็นแผ่นดินทรุด เป็นแต่ได้ยิน

เสียงแผ่นดินทรุดดังโครมคราม

ถามว่า เจ้าอยู่ที่ไหน จึงได้ยินเสียงเล่า

ตอบว่า ข้าพเจ้าอยู่ใต้ต้นตาล

ถามว่า มีอะไรอยู่ข้างเคียงต้นตาลที่เจ้าอยู่บ้างหรือไม่

ตอบว่า มีต้นมะตูมอยู่ต้นหนึ่ง

ถามว่า ต้นมะตูมนั้นมีผลหรือไม่

ตอบว่า มีดกมาก

ราชสีห์จึงดำริว่า ได้เรื่องละ ดีร้ายอย่างไรคงเป็นผลมะตูมสุกหล่นถูกใบตาลเป็นแน่ แต่เจ้านี่พอได้ยินเสียงเข้าเท่านั้น ก็เข้าใจว่าเป็นเสียงแผ่นดินทรุด เราจักพิสูจน์ให้ได้ความแน่นอน จึงบอกแก่เหล่าสัตว์เหล่านั้นว่า พวกเจ้าทั้งหมด จงคอยเราอยู่ที่นี่ก่อน จนกว่าเราจะกลับมาบอกเหตุแผ่นดินทรุด สั่งแล้วก็ให้กระต่ายตัวที่เป็นต้นเหตุนั้น พาไปสถานที่ที่ได้ยินเสียง

แผ่นดินทรุด เมื่อไปถึงกระต่ายก็ชี้ที่ว่า ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่ได้ยินเสียงโครมครามมาทางนี้ ราชสีห์ใคร่ครวญดูตามที่กระต่ายบอก ก็เห็นผลมะตูมสุกผลหนึ่งหล่นมาค้างอยู่ที่ใบตาล ใกล้กันกับกอตาลที่กระต่ายอยู่ จึงบอกกระต่ายให้รู้ว่านั่นผลมะตูมสุกหล่นมาค้างอยู่บนใบตาลใช่ไหม กระต่ายตอบว่าใช่ ราชสีห์จึงพูดว่า นี่เองทำให้มีเสียงดังโครมคราม ซึ่งเจ้าไม่ทันได้พิจารณาให้รอบคอบ เข้าใจว่าเป็นเสียงแผ่นดินทรุด ก่อให้เกิดเหตุพลอยเข้าใจผิด ๆ ต่อกันไปโดยมากมาย ล้วนแต่ได้รับทุกข์เดือดร้อนด้วยกันทั้งสิ้น ครั้นพิสูจน์เหตุได้ความจริงอย่างนี้แล้ว ราชสีห์กับกระต่ายก็ไปแจ้งข่าวให้แก่สัตว์เหล่านั้นทราบเหตุผลทุกประการ สัตว์เหล่านั้นได้ทราบแล้ว ก็หายความหวาดเสียวตระหนกตกใจตื่นเต้นต่าง ๆ กลับไปอยู่ตามภูมิลำเนาที่อยู่ของตนตามเดิม ได้

รับความผาสุกต่อไป ฯ

"นึกสิ่งที่น่าหวาด เพราะความขลาดขยั้นกลัว
จวบเสียงและข่าวรั้ว จึงตื่นเต้นดิ้นรนไป
ทำตนไม่ราบรื่น พาผู้อื่นทั้งมงาย
เดือดร้อนไม่รู้วาย เพราะโทษเชื่อไปตามกัน
ต่อได้ผู้ปรีชา พิจารณาถึงเหตุนั้น
รู้แจ้งประจักษ์สรรพ์ ให้โอวาทประสาทสรง
ความตื่นจักพลันหาย ทุกข์ทั้งหลายจักคลายลง
สบสิ่งสิริมง– คลเลิศประเสริฐแล ฯ"

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า การได้ยินได้ฟังข่าวอะไรแล้ว ไม่สอบสวนให้รอบคอบชอบแก่เหตุ พลอยตื่นไปตามข่าว ย่อมจะได้รับความเดือดร้อน ใช่แต่ว่าเป็นเฉพาะตน กลับชวนผู้ที่เชื่อง่ายให้เดือดร้อนไปด้วย ปฏิปทานี้ไม่ควรดำเนินต่อไป ฯ

นิทานสุภาษิต

หนามยอกเอาหนามบ่ง

จากทุกนิบาต กูฏวาณิชชาดก

วิสัยคนพาล ถ้าไม่มีคนกำหราบ ก็ยิ่งกำเริบ สำคัญว่าผู้นั้นกลัวเราแล้วขึ้นคร่อม เหมือนโคยิ่งหนีก็ยิ่งไล่ แต่คนผู้รู้เท่าทันเห็นว่าควรปราบด้วยอุบายอย่างพาล ๆ ตอบบ้าง จึงจะรู้สำนึกตัวต่อไปจะได้ละพยศร้าย ดังเรื่องเล่าไว้ในกูฏวาณิชชาดก ในทุกนิบาตว่า

พ่อค้าสองสหาย ผู้หนึ่งอยู่ในชนบท ผู้หนึ่งอยู่ในนครหลวง ทำการค้าขายติดต่อกันอยู่เนืองนิตย์ จนเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจกันทั้งสองฝ่าย อยู่มาวันหนึ่งพ่อค้าชนบทฝากผาลไถนาไว้ขาย ๕๐๐ ผาล พ่อค้าชาวพระนครรับฝากผาลแล้วเก็บไว้

ณ ที่แห่งหนึ่ง จำหน่ายผาลไปจนหมด จึงคิดว่าสหายของเราเชื่อถือกันมานานแล้ว เราพูดอย่างไรเขาคงเชื่อว่าเป็นจริงอย่างนั้น เราจะโกงเงินค่าผาลของสหายด้วยอุบายจะไม่ให้เงินค่าผาล จึงใช้ให้คนไปเก็บมูลหนูต่าง ๆ เป็นอันมาก มาโปรยลงที่ห้องเก็บผาล ทำเป็นทีว่าหนูกินผาลหมด เมื่อสหายมาเอาเงินค่าผาล เราจะอ้างได้ว่ายังไม่ทันได้ขายผาล หนูกินผาลเสียหมดแล้ว ครั้นแล้วจึงสั่งคนในบ้าน ห้ามไม่ให้ใครพูดว่าขายผาลหมดแล้ว ให้เก็บมูลหนูมาโปรยลงไว้ ฯ

ต่อมาในเวลาอันควร พ่อค้าในชนบทมาเพื่อกิจอื่น และเพื่อเก็บเงินค่าผาลซึ่งฝากไว้ขายด้วย พอมาถึงบ้านพ่อค้าในพระนคร ๆ ก็บอกว่าสหายเอ๋ย เราไม่นึกเลยว่าหนูมันจะกินผาลได้ เราให้เขาเก็บไว้มิดชิดดี ณ ที่แห่งหนึ่งแล้ว เวลาล่วงไปไม่นานนัก เราให้คนไปขนผาลเพื่อจะ

เอามาจำหน่าย ผาลหายไปไหนหมด ปรากฏมีแต่มูลหนู เข้าใจว่าหนูกินผาลเสียหมดแล้ว มันถ่ายมูลไว้เกลื่อนกลาดเชิญสหายไปดูเถิด ข้อนี้หมดวิสัยของเราที่จะป้องกันรักษาได้ ขอสหายอย่าได้คิดอย่างอื่นเลย พ่อค้าชนบทได้ไปดูเห็นมูลหนูเกลื่อนกลาดดังนั้น จึงนิ่งหาตอบอย่างไรไม่ แต่มานึกอยู่ในใจว่า ผาลเป็นเหล็กของแข็ง ไม่ใช่อาหารของหนู ไฉนสหายของเราจึงว่าหนูกินผาลเล่า พ้นหนูอาจกัดเหล็กได้เทียวหรือ อีกประการหนึ่งกลิ่นหรือรสของเหล็ก ก็ไม่น่าชวนให้หนูกัดหรือกินได้ ดีร้ายอย่างไรสหายของเราคงไม่ซื่อตรงต่อเรา คงคิดโกงเอาเงินของเราเป็นแน่ อย่ากระนั้นเลยต้องคิดแก้คือทำกลซ้อนกล เพราะวิสัยพาลถ้าไม่ทำให้รู้สึกตัวเสียบ้างก็ได้ใจ ต่อไปก็จะโกงใครต่อใครอีกมาก และจะดูหมิ่นคนอื่นว่าไม่รู้เท่าตน เราควร

ทรมานด้วยอาชญาอย่างแรง จึงจะสมกัน ฯ

ครั้นคิดดังนี้แล้ว อยู่มาวันหนึ่งพ่อค้าชนบทจึงพาเด็กลูกชายน้อยของสหายในพระนครไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ แล้วเลยพาเด็กไปกักตัวไว้ที่บ้านอีกแห่งหนึ่ง โดยมิให้ใครรู้ และสั่งไว้ว่าอย่าให้เด็กออกจากห้อง จนกว่าเราจะมารับเด็กไป ครั้นแล้วพ่อค้าในชนบทจึงกลับไปบ้านสหายในพระนคร ในระหว่างซึ่งเขาพาเด็กไปนั้น พ่อค้าในพระนครเที่ยวค้นหาไต่ถามลูกของตนวุ่นวายไป ได้ความว่าพ่อค้าชนบทพาเด็กไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ เห็นนานผิดที่พอกลับมาถึงก็ถามว่า สหายพาเด็กลูกชายของเราไปอาบน้ำหรือ

ตอบว่า ได้พาเด็กไปอาบน้ำจริง

ถามว่า พาไปอาบน้ำที่ไหน

ตอบว่า พาไปที่ตีนท่านี่เอง

ถามว่า ทำไมจึงนานนักเล่า

ตอบว่า เพราะเกิดเหตุน่าพิศวงนัก บอกแล้วไม่มีใครเชื่อ

ถามว่า คือมีเหตุอะไรเล่า

ตอบว่า เรื่องเหยี่ยวเฉี่ยวเด็ก

พอได้ยินอย่างนั้นนึกถึงลูกชายขึ้นทันที จึงถามว่า ลูกชายของข้าพเจ้าหายไปไหนเล่า

ตอบว่า ลูกชายของท่านถูกเหยี่ยวเฉี่ยวเอาไปเสียแล้ว ข้าพเจ้าได้ลงไปอาบน้ำ ให้เด็กคอยอยู่ที่ริมฝั่ง เหยี่ยวบินมาทางอากาศโฉบเอาเด็กบินไป ข้าพเจ้าก็พยายามไล่มันเท่าไร มันไม่ฟังเสียงฝืนเฉี่ยวเอาไปจนได้ เป็นเรื่องที่เหลือวิสัยของข้าพเจ้าจริง ๆ ข้าพเจ้าได้ไล่ติดตามมันไปจนอ่อนกำลังจึงกลับมา เพราะมัวติดตามเหยี่ยวจึงล่าช้าเพิ่งกลับมาเดี๋ยวนเอง พ่อค้าในพระนครคิดถึงลูก จึงร้องไห้คร่ำครวญไปต่าง ๆ พอได้สติจึงพูดว่า เหยี่ยวตัวเล็กนิดเดียว เด็กโตกว่า

เหยี่ยว ทำไมมันจึงเฉี่ยวเอาไปได้ ไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้นเลย เขาพูดอย่างนี้ เพราะลืมเรื่องหนูกินผาล พ่อค้าชนบทจึงตอบว่า เหยี่ยวแม้ตัวเล็กก็จริง แต่มันเฉี่ยวเอาไปได้ จึงเป็นเรื่องน่าพิศวงนัก ต่างโต้เถียงกันวุ่นวายเกิดโกลาหล จักกล่าวใยถึงพ่อของเด็ก ซึ่งไม่เชื่อว่าเหยี่ยวจะเฉี่ยวเด็กเอาไปได้ แม้คนอื่น ๆ ที่รู้เรื่อง ก็ไม่มีใครเชื่อเลยสักคนเดียว พ่อค้าในชนบทแม้จะถูกซักไซร้ไล่เลียงอย่างไร ก็คงยืนคำอยู่ว่าเด็กนั้นเหยี่ยวเฉี่ยวเอาไปแล้ว ดังนี้ พ่อค้าในพระนครจึงนำเรื่องไปฟ้องศาล หาว่าพ่อค้าชนบทฆ่าลูกของตนตาย โดยอ้างว่า เหยี่ยวเฉี่ยวเอาไป

เมื่อตุลาการได้ถามปากคำว่า ท่านได้พาเด็กไปอาบน้ำที่ท่าจริงหรือ

ตอบว่า ได้พาเด็กไปอาบน้ำจริง

ถามว่า เหยี่ยวเฉี่ยวเอาเด็กไปจริงหรือ

ตอบว่า ได้บอกกับเขาอย่างนั้นจริง

ถามย้ำอยู่ว่า เหยี่ยวได้เฉี่ยวเด็กไปจริงหรือ

ตอบยืนคำว่า ได้บอกกับเขาอย่างนั้นจริง

ถามตอบกันอยู่อย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ตุลาการไม่เชื่อว่าเหยี่ยวจะเฉี่ยวเอาเด็กไปตามคำให้การนั้น แม้พ่อค้านั้นถูกตุลาการซักไซ้ไล่เลียงอยู่หรือถูกบังคับขู่เคี่ยวเข็ญก็ตาม ก็คงยืนคำอยู่ว่าเด็กถูกเหยี่ยวเฉี่ยวเอาไปแล้ว ดังนี้ ฯ

ตุลาการจะวินิจฉัยลงโทษฐานฆ่าเด็ก หรือลักเด็กก็ไม่ได้ เพราะไม่มีพะยานหลักฐานว่าจำเลยได้ทำผิดอย่างนั้น หรือจะวินิจฉัยยกฟ้องของโจทก์ว่า เด็กนั้นเหยี่ยวเฉี่ยวเอาไปก็ไม่ได้ เพราะไม่มีใครรู้เห็น ตุลาการจึงปลอบพ่อค้าชนบทว่า ขอให้บอกความจริงว่าเรื่องนี้เป็นอย่างไร พ่อค้าชนบทจึงดำริว่า สมควรเราจะ

เปิดเผยความจริงแล้ว จึงเริ่มถามตุลาการขึ้นก่อนว่า ท่านเคยเห็นหนูกินผาลไถนาบ้างหรือไม่ ตุลาการตอบว่า เราไม่เคยเห็นหนูที่ไหนมันจะกินผาลไถนาได้ ครั้นตอบแล้วจึงนึกเฉลียวใจขึ้นมาว่า โจทก์จำเลยคงมีเรื่องอะไรต่อกันมาก่อนเป็นแน่ คิดดังนี้แล้วจึงถามว่า เรื่องหนูกินผาลนั้นมีอย่างไร ขอท่านจงเล่าให้ข้าพเจ้าฟังต่อไป

พ่อค้าชนบทจึงเล่าความเดิมแก่ตุลาการว่า ข้าพเจ้าทั้งสองนี้เป็นสหายกัน ไว้เนื้อเชื่อใจกันมานานแล้ว ข้าพเจ้าได้นำผาลไถนามาฝากไว้ขาย ๕๐๐ ผาล ครั้นข้าพเจ้ามาเอาเงินค่าผาลสหายผู้เป็นโจทก์ก็บอกข้าพเจ้าว่า ผาลของท่านหนูมันกินเสียหมดแล้ว ท่านจงไปดูมูลมันเกลื่อนกลาดไป ต่อมาข้าพเจ้าจึงพาเด็กลูกชายของเขาไปอาบน้ำ ก็เกิดเหยี่ยวมาเฉี่ยวเอาเด็กไป ถ้าหนูกินผาลได้ เหยี่ยวก็เฉี่ยวเอาเด็กไปได้เหมือน

กัน ถ้าหนูกินผาลไม่ได้ เหยี่ยวก็เฉี่ยวเอาเด็กไปไม่ได้ดุจเดียวกัน ตุลาการจึงถามโจทก์ว่า หนูกินผาลจริงหรือ

ตอบว่า ข้อนี้ไม่จริง เพราะข้าพเจ้าจะโกงเงินค่าผาลของเขา จึงบอกว่าหนูกินผาลแล้ว

ถามว่า มูลหนูมีเกลื่อนกลาดในที่นั้นจริงหรือไม่

ตอบว่า จริง เพราะข้าพเจ้าให้คนเก็บมูลหนูจากที่อื่นมาโปรยไว้

ถามว่า ท่านจะยอมคืนเงินค่าผาลให้แก่จำเลยหรือไม่

ตอบว่า ข้าพเจ้าจะยอมคืนเงินค่าผาลให้ทั้งหมด

ตุลาการจึงพูดแก่จำเลยว่า บัดนี้โจทก์เขายอมให้เงินค่าผาลแล้ว เรื่องลูกชายของโจทก์ท่านพาไปอาบน้ำนั้น เหยี่ยวเฉี่ยวเอาไปจริงหรือไม่

ตอบว่า ไม่จริง

ถามว่า ท่านเอาเด็กไว้ที่ไหนเล่า

ตอบว่า เอาไปฝากสหายไว้ ณ ที่อื่น

ถามว่า ท่านจะยอมส่งลูกชายคืนให้แก่โจทก์หรือไม่

ตอบว่า ถ้าโจทก์ยอมคืนเงินค่าผาลให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็จะยอมคืนเด็กให้แก่โจทก์

ตุลาการจึงวินิจฉัยให้พ่อค้าในพระนคร คืนเงินค่าผาลให้แก่พ่อค้าชนบท และวินิจฉัยให้พ่อค้าชนบท คืนเด็กให้แก่พ่อค้าในพระนคร จำเดิมแต่นั้นมา คดีเรื่องฟ้องกันก็เป็นอันเลิกแล้วต่อกัน พ่อค้าในพระนครถูกติเตียนว่า เป็นคนประทุษร้ายมิตร ไม่ควรใคร ๆ จะสมาคมคบเสพเลย ยกย่องชมเชยพ่อค้าชนบทว่า มีอุบายแยบคายดี คิดกลซ้อนกลแฉความทุจจริตของพ่อค้าในพระนครออกได้ ควรเป็นคติได้เป็นอย่างดี ฯ

นิทานสุภาษิต

เรื่องความดีเพราะผู้อื่นยกย่อง มักไม่ยืด

จากกกจูปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มีบาลีเป็นกระทู้อยู่ว่า นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย คนอื่นจะทำให้คนอื่นบริสุทธิ์ไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่อาจทำให้ดีได้ชั่วครั้งชั่วคราว แต่ความดีนั้นไม่ยั่งยืน เป็นดุจของเคลือบหรือของอาบ ไม่ทนต่อความหล่อหลอมหรือครูดสี ตัวอย่างเช่นนายเป็นคนดุร้าย แต่บ่าวรู้จักอัธยาศัยนายว่าเป็นอย่างไร ตั้งใจปฏิบัติหรือพูดให้ถูกใจ ความดุร้ายของนายก็อาจสงบลงได้ กลายเป็นคนใจดีเพราะความปฏิบัติดีของบ่าว หรือบ่าวจะมียกพร่องอยู่บ้าง แต่เพราะการทำหรือพูดให้นาย

ชอบได้ นายก็อาจสนับสนุนบ่าวให้ดีได้ดุจเดียวกัน ความดีอย่างนี้ เรียกว่าดีเพราะผู้อื่นทำให้ ไม่ใช่ดีเพราะตนอบรมให้เกิดขึ้นในอุปนิสสัยของตนเอง ต่อเมื่อไรบ่าวทำผิดใจนาย ความดุร้ายของนายจะปรากฏ เพราะอย่างนี้จึงชื่อว่าความดีที่ผู้อื่นทำให้มักไม่ยืด จืดจางเร็ว ดังมีเรื่องเล่าไว้ในกกจูปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ว่า

มีหญิงผู้ดีคนหนึ่งชื่อเวเทหิกา อยู่ในกรุงสาวัตถี เป็นคนมีทรัพย์ แต่เป็นคนดุร้าย มีหญิงสำหรับใช้คนหนึ่งชื่อกาลี เป็นหญิงฉลาดสังเกตรู้อัธยาศัยของนาย ทั้งเป็นคนขยันขันแข็งหนักเอาเบาสู้ไม่ท้อถอย จัดทำการงานดีเรียบร้อยทุกอย่าง ถึงคราวก็ลุกขึ้นทำการงานก่อนนายพักผ่อนหลับนอนที่หลังนาย คอยเอาใจใส่ว่านายจะเรียกใช้อะไรบ้าง ประพฤติตัวและพูดจาล้วนแต่ถูกใจนายทุก ๆ อย่าง นางเวเทหิกาเป็น

คนดุร้ายก็จริง แต่คนใช้ทำการงานและปฏิบัติให้ถูกใจ ก็เลยกลายเป็นคนสุภาพเรียบร้อยพูดจาอ่อนหวานจับใจ ใครเห็นอาการกิริยาของนาง ก็ชมเชยสรรเสริญทุกคนไป จนกิติศัพท์ที่ดีฟุ้งขจรไปว่า นางเวเทหิกา เป็นคนสงบเสงี่ยมสุภาพเรียบร้อย ผู้คนนิยมนับถือมาก โดยอาการได้ข่าวบ้าง ได้พบได้เห็นบางครั้งบางคราวบ้าง

ในกาลเป็นลำดับมา นางกาลีคิดสงสัยว่านายของเราจะเป็นคนสงบเสงี่ยมจริงตามข่าวเล่าลือหรือหนอ นางจะมีโกรธในภายในหรือไม่มีหนอ หรือมีโกรธแต่ไม่แสดงให้ปรากฏ เพราะเราจัดการงานถูกใจกระมัง อย่าเลยเราจะทดลองดู คงรู้ได้แน่ว่าสงบเสงี่ยมดีจริงหรือไม่ ต่อไปในวันรุ่งขึ้น นางกาลีแกล้งทำนอนตื่นสาย

เวเทหิกา เรียก แม่กาลี

กาลี ขานรับ เจ้าขา

เว. ถามเชิงไม่พอใจว่า เจ้าทำไมจึงนอนตื่นสายเล่า

กา. ตอบ สายก็เล็กน้อยดอกค่ะ

เว. พูดสวนออกไปด้วยความฉุนว่า อะไรยังจะเถียงว่าสายเล็กน้อยอีกเล่า ครั้นแล้วก็บ่นพึมพำไป

กาลีคิดว่า ความโกรธของนายเรามีแน่นอนแต่ยังเล็กน้อย อย่าเลยเราจะยั่วเป็นการทดลองให้ยิ่งไปกว่านี้อีก รุ่งขึ้นวันที่สอง แกล้งนอนให้สายยิ่งกว่าวันก่อนไปอีกหน่อย

เว. เรียก นางกาลี

กา. ขานรับ เจ้าขา

เว. ถามเจือด้วยความโกรธว่า เจ้าทำไมจึงนอนตื่นสายกว่าวานนี้อีกเล่า

กา. ตอบ ถึงสายกว่าก็ไม่มาก เพียงเล็กน้อยเท่านั้นค่ะ

เว. โกรธจึงเปล่งวาจาว่าไม่พอใจ ว่าคนระยำว่ายังจะลอยหน้าเถียงอีก อ้างแต่ว่าสายกว่าเล็กน้อย ๆ ๆ

กา. คิดว่าความโกรธของนายทวีมากขึ้นแล้ว นายไม่ใช่คนสงบเสงี่ยมจริงแล้ว อย่าเลยเราจะยั่วเป็นการทดลองอีกครั้ง ล้วงเอาความโกรธออกมาให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายให้จงได้ พอรุ่งขึ้นวันที่สาม นางก็แกล้งนอนตื่นสายยิ่งกว่าวันที่สองไปอีก

เว. ตะโกนเรียกด้วยความโกรธว่า เฮ้ยอีกาลี

กา. ขานรับ เจ้าขา

เว. ด่า มึงทำไมจึงนอนตื่นสายนัก ยิ่งกว่าทุกวัน ๆ

กา. ตอบ สายกว่าวานนี้เพียงเล็กน้อย คุณนาย

เว. โกรธจัดขึ้น แสดงความหยาบคายด่าออกมาว่า อีคนชั่ว กูว่า มึงยิ่งแกล้งนอนสาย

เข้าทุกที ซ้ำยังด้านหน้าเถียงว่าสายเล็กน้อย ๆ กูจะตีหัวมึงให้แตกโลหิตไหล ว่าแล้วก็ฉวยกลอนขัดประตูเรือนตีศีรษะนางกาลีแตก

นางกาลีศีรษะแตกโลหิตไหลหยดอาบไปตามตัว ก็วิ่งออกไปหาคนที่อยู่บ้านใกล้เคียง ร้องประกาศเป็นที่เย้ยว่า ชาวบ้านทั้งหลายเจ้าข้า เขาล่ำลือกันว่า แม่เวเทหิกาเป็นคนใจดี สงบเสงี่ยมสุภาพเรียบร้อย เชิญดูความดุร้ายของแม่เวเทหิกา ผู้สงบเสงี่ยมเรียบร้อยเจ้าข้า นางโกรธฉันว่านอนตื่นสาย ด่าว่าฉันหยาบคายมิหนำซ้ำเอาไม้ตีศีรษะฉันแตกปรากฏอยู่บัดนี้ ไม่สมกับคำเล่าลือเลยว่า แม่เวเทหิกาเป็นคนสงบเสงี่ยมสุภาพเรียบร้อย ๆ

ชาวบ้านก็แตกตื่นเกรียวกราวกันมาดูมากมาย เห็นแล้วล้วนแต่ติเตียนนางเวเทหิกาอย่างสาดเสียเทเสียว่าเป็นคนโหดร้าย จำเดิมแต่นั้นนาง

เวเทหิกาก็มีแต่คนดูหมิ่นดูแคลน ไม่นิยมนับถืออย่างที่แล้วมา กิตติศัพท์ที่ชั่วก็ระบือไปทั่วทิศว่าเป็นหญิงร้ายกาจ ฯ

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า นางเวเทหิกา พื้นเดิมเป็นคนเจ้าโทสะ แต่มีผู้ปฏิบัติถูกใจ ความดุร้ายก็สงบไปชั่วคราว พอผิดใจเข้า ความร้ายกาจก็ปรากฏอย่างเดิม คนพยศร้าย จะหมดได้น้อยนัก ท่านจึงกล่าวเป็นสุภาษิตเตือนไว้ว่า

กายเกิดพยาธิโรคร้าย ยาหาย
แต่พยศยาไป่วาย ตราบม้วย
ชาติเสือห่อนหายลาย ลบผ่อง
กล้วยก็กล้วยคงกล้วย กลับกล้ายฤๅมี

ชาวบ้านที่พลอยยกย่องนางเวเทหิกา เพียงแต่ข่าวแว่วเข้าหู ก็หลงเชื่อปากพล่อยชมเชยไปตามข่าว ที่จริงเพียงพบเห็นชั่วคราวเท่านั้น จะพลอยติหรือชมยังไม่ได้ก่อน จนกว่าจะวิจารณ์

ได้หลักฐานที่ควรเชื่อแน่ชัด จึงค่อยลงสันนิษฐานว่าเป็นอย่างนั้น ท่านจึงเตือนว่า ไม่ควรส่งเสริมไปตามข่าวก่อน ดังภาษิตว่า

"ต้นบอนคันก็ยังหย่อนกว่าบอนปาก
พอแว่วกรากมักจะกราวราวกับฝน
อย่าเชื่อใครใต้เหนือเชื่อใจตน
อย่าเชื่อคนโฉดเขลาเบาปัญญา"

นางเวเทหิกา ถือตัวว่าเป็นนาย ใช้อำนาจดุด่าเฆี่ยนตีบ่าวได้ตามพอใจก็จริง แต่ขาดความเฉลียวสอดส่องถึงผลร้าย อันจะเกิดต่อภายหลัง ทั้งนี้เพราะความประมาทว่า บ่าวไม่สามารถทำอะไรตนได้ ย่อมตกอยู่ในฐานทะนง ท่านจึงเตือนไม่ให้ประมาทดังนี้ว่า

"อย่าดูถูกงูพิษฤทธิ์มันร้าย
หมองูตายเพราะงูคู่สนอง
เป็นผู้ใหญ่เอาอย่างคันชั่งทอง
การสอดส่องเป็นวิสัยผู้ใหญ่ยง"

นางเวเทหิกา เป็นคนโหดร้าย ทำให้ลืมตัว ถึงบันดาลโทสะ มุ่งแต่จะขู่บ่าวให้กลัว หรือทำร้ายให้สมแค้น ซึ่งเป็นอุบายทรมาน ย่อมตกอยู่ในฐานใช้อำนาจผิด ดังภาษิตติคนชนิดนี้ว่า

"ผมเผ้ารุงรังไม่สางหวี
ตัวอัปรีย์เหาไรจะไต่หัว
กางกระดาษวาดเสือให้เนื้อกลัว
เฉพาะวัวดอกหนอท้อพยัคฆ์"

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ควรทำตนเป็นคนดีด้วยความอบรมตน ไม่ควรเป็นคนดี เพราะผู้อื่นทำให้ถูกใจ และควรมีสติสอดส่องเสียงติหรือชมให้แน่ชัดจึงค่อยเชื่อ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งเหตุ มีความพลั้งพลาดน้อย

นิทานสุภาษิต

ความเชื่อง่ายนำให้บังความจริง

จากทุกนิบาต ธัมมัทธชชาดก

ความน้อมใจมุ่งล่วงหน้า เพราะความระแวงอยู่แล้ว ซ้ำมีผู้จูงไปหรือรุนหลัง เป็นเหตุให้บังปัญญาไม่ให้สอดส่องรู้ความจริง ย่อมตกอยู่ในอำนาจของความหูเบา อาจทำให้ตนเองรวมทั้งหมู่คณะเดือดร้อนระส่ำระสายก็ได้ อาจนำให้ลงโทษแก่ผู้ไม่มีผิดก็ได้ฯ การลงโทษแก่ผู้ไม่มีผิด เป็นความเสียหายร้ายแรงแก่ผู้ลงโทษ ยิ่งกว่าปล่อยผู้มีผิด ด้วยรู้ไม่เท่าถึงการณ์เสียอีก แต่ปกติของคนเชื่อง่าย เมื่อได้น้อมใจไปนอกทางแล้ว ยากที่ใคร ๆ จะเหนี่ยวรั้งให้เข้าในทางได้อีก ดังมีเรื่องเล่าไว้ในทุกนิบาต ธัมมัทธชชาดก ว่า

ในกาลล่วงแล้วนาน พระราชาองค์หนึ่งครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระนามว่า ยสปาณี เสนาบดีของท้าวเธอชื่อ กาฬกะ เป็นคนประจบสอพลอ เอาเปรียบแก่รัฐบาล รับค่าจ้างประจำตำแหน่งด้วย รับสินบนวินิจฉัยอรรถคดีในตำแหน่งอีกด้วย ซ้ำเอาของหลวงและเวลาราชการไปประกอบอาชีพส่วนตัวอีกด้วย ความทุจจริตนั้นปรากฏแก่พระองค์ รับสั่งให้กาฬกะเสนาบดีนั้น พักราชการจากตำแหน่งผู้พิพากษาอรรถคดี ทรงตั้งปุโรหิตชื่อธัมมัทธชะโพธิสัตว์รับราชการแทนตำแหน่งนั้น

ในกาลเป็นลำดับมา โพธิสัตว์ได้ตั้งใจทำราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความซื่อสัตย์สุจริต รู้จักอารีอารอบแก่ประชาชนพลเมือง รู้จักผูกไมตรีแก่ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน รู้จักเอาใจและชักโยงคู่ความที่วิวาทกันให้ผ่อนผัน

สามัคคีกันตามสมควร ปลูกความรักความนิยมในชนเหล่านั้นให้มารวมอยู่ที่ตน พระเจ้ายสปาณีทรงทราบความสามัคคีปรองดองอย่างนั้น ก็ทรงระแวงพระหฤทัยว่า ธัมมัทธชะโพธิสัตว์ ส้องสุมรี้พลจักชิงเอาราชสมบัติ จำเดิมแต่นั้นมา ความไม่พอพระหฤทัยก็ครุ่นอยู่แก่ท้าวเธอเรื่อยมา ฯ

ส่วนกาฬกะเสนาบดี เมื่อออกจากราชการแล้ว แต่ยังเสียดายหน้าที่ อยากทำราชการตำแหน่งเดิมอีก คิดจะทำลายปุโรหิตจากชีวิต จึงเข้าไปกราบทูลพระเจ้ายสปาณีว่า ธัมมัทธชะปุโรหิตส้องสุมประชาชนพลเมืองเตรียมจะชิงเอาราชสมบัติ พระเจ้ายสปาณีก็น้อมใจเชื่อ เพราะท้าวเธอทรงระแวงอยู่ก่อนแล้ว แต่ก็ยังหาหลักฐานไม่ได้ กาฬกะเสนาบดี จึงเข้าไปกราบทูลบ่อย ๆ วาระสุดท้ายว่า ขอเดชะ พระองค์โปรดทอดพระเนตร ในเวลาปุโรหิตมาวินิจฉัยอรรถคดี

พระเจ้าข้า ล้วนแต่แห่ห้อมไปด้วยประชาชน เตรียมการชิงเอาราชสมบัติทั้งนั้น ผิว่าไม่รีบกำจัดเสียก่อน จะเสียท่วงทีเป็นมั่นคง เมื่อพระเจ้ายสปาณิได้ทรงสดับบ่อยเข้าดังนี้ ก็เชื่อมั่นว่า ปุโรหิตเตรียมการชิงราชสมบัติแน่นอน ธรรมดาใจปุถุชน ลมปากแรงไปทางไหน มักจะโอนเอียงไปทางนั้น ท่านจึงกล่าวเป็นภาษิตเตือนไว้ว่า

"เป็นหลักหินอย่าทะนงว่าคงหลัก
ถูกเขาผลักบ่อยเข้าเสาจะไหว
น้ำใจคนปนตัณหาไม่ว่าใคร
สิ่งทั้งหลายพ่ายฤทธิ์อนิจจัง"

จำเดิมแต่นั้นพระเจ้ายสปาณิ ได้ร่วมคิดกับกาฬกะหาอุบายฆ่าปุโรหิต สุดแต่ว่ากาฬกะบอกอย่างไร พระเจ้ายสปาณิก็ทรงบังคับอย่างนั้น เช่นให้สร้างสวนให้แล้วเสร็จในวันเดียวบ้าง ให้

ขุดสระน้ำในสวนให้แล้วเสร็จในวันเดียวบ้าง ให้หาแก้วมณี ให้สร้างปราสาทบ้าง ในสิ่งที่ทรงบังคับให้ทำนั้น ล้วนแต่เหลือวิสัยมนุษย์ปกติจะทำได้ ถ้าปุโรหิตทำไม่ได้ตามสั่งก็จะฆ่าเสีย แต่เพราะอิทธิพลของปุโรหิต จัดทำให้สำเร็จได้ตามพระราชประสงค์ทุกอย่าง ในปกรณ์กล่าวว่าสำเร็จได้เพราะบุญฤทธิ์ คือมีท้าวสักกเทวราชมาช่วยสร้าง ฯ

ก่อนแต่พระเจ้ายสปาณีจะทรงสั่งบังคับให้ปุโรหิตทำกิจอันเหลือวิสัย ปุโรหิตก็ได้กราบทูลชี้แจงการงานซึ่งตนทำด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ขอให้สืบจากข้าราชการด้วยกัน หรือราษฎรซึ่งมีกิจเกี่ยวข้องด้วย วิงวอนเท่าไร พระเจ้ายสปาณีก็หาทรงสืบสวนให้ไม่ จึงกราบทูลให้ทรงระลึกถึงความหลัง ซึ่งเคยรับใช้สอยมาแต่ก่อนจนบัดนี้ว่า ทรงพบเห็นทุจจริต หรือคิดเอาใจออกหาก

อย่างไรบ้าง ตลอดจนอุปนิสสัยใจคอซึ่งเคยทรงสังเกตมาแต่หนหลัง พระเจ้ายสปาณีก็หาทรงนำพาในถ้อยคำของปุโรหิตกราบทูลไม่ ปุโรหิตคิดน้อยใจซึ่งถ้อยคำของตนกราบทูลไม่มีน้ำหนักพอให้ทรงระลึกถึงความหลังได้ พระหฤทัยปักดิ่งหลงเชื่อแต่กาฬกะถ่ายเดียว จึงบ่นเพ้อไปในใจของตนว่า

"เรามีปากเสียเปล่าเหมือนเต่าหอย
เป็นผู้น้อยยาดีไม่มีขลัง
ฆ้องไม่ดีตีเท่าไรก็ไม่ดัง
ส่วนเสียงสังข์พังเครือก็เหลือเพราะ"

เรากราบทูลทุกสิ่งทุกอย่างจนหมดสิ้นแล้วไฉนพระองค์ไม่ทรงเข้าพระหฤทัยบ้างเลย หรือจะทรงทราบ แต่เพราะไม่โปรดเรา จึงคิดกำจัดเราเสีย ดูก็ไม่น่าจะหลงเชื่อจนไม่รู้สำนึกตนว่าผิดหรือถูก จึงติพระเจ้ายสปาณีอย่างสาดเสีย

เทเสียว่า

"ฝนจะตกเท่าไรก็ไม่ขัง
เที่ยวไหลหลั่งลงคูระแหง
รสไม่รู้ดูจวักที่ตักแกง
จนในแหว่งเปรี้ยวหวานไม่พานรู้"

ปุโรหิตก็หมดทางที่จะแก้ไข จำใจต้องปล่อยไปตามเรื่อง จึงทอดอาลัยในชีวิตของตน คือยอมถวายชีวิต สุดแต่จะทรงบังคับอย่างไร จะก้มหน้าสนองพระเดชพระคุณจนสุดสามารถ การทอดอาลัยอย่างนี้ทำให้ปุโรหิตมีกำลังใจดีขึ้น จึงไม่ท้อถอยในกิจการและไม่กลัวตาย ฯ

คนที่รู้จักอัธยาศัย หาเรื่องมาพูดให้ถูกใจซึ่งเรียกว่าคนเข้าใจพูด เข้าใจประจบ เข้าใจสอพลอ ถ้อยคำนั้นมีรสแปรไปต่าง ๆ ดีหรือชั่วก็ผิดคาด ดังภาษิตว่า

"อันรสปากหากหวานก็หวานเด็ด
บรเพ็ดก็ไม่มากเท่าปากขม
มีดว่าคมก็ไม่มากเหมือนปากคม
รสหวานขมคมไม่มากเหมือนปากคน"

ปุโรหิตเมื่อพระเจ้ายสปาณี กับเสนาบดีคิดกลอุบายฆ่าอยู่อย่างนั้น ก็ไม่เกรงขามคร้ามขยาด แสดงตนเป็นคนองอาจกล้าหาญในการทำ ในการพูด ต่อมาท้าวเธอจึงรับสั่งให้หาคนประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ คือคนไม่ริษยา ๑ ไม่ดื่มน้ำเมา ๑ ไม่มีความสิเนหา ๑ ไม่โกรธ ๑ ให้เป็นคนเฝ้าสวนที่สร้าง ปุโรหิตเลือกได้ช่างกัลบกชื่อฉัตตปาณิ นำมาถวายพระเจ้ายสปาณี โปรดให้ฉัตตปาณิแสดงคุณสมบัติ ๔ นั้น ให้ท้าวเธอได้สดับพร้อมด้วยราชบริพาร ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนบรรดาผู้ที่ได้ฟังคุณสมบัติ ๔ นั้นแล้ว นำมาเทียบเคียงกับความประพฤติของปุโรหิต คุณสมบัติเหล่านั้น

มีพร้อมบริบูรณ์ในตัวปุโรหิตทุกอย่าง เทียบกับความประพฤติของกาฬกะเสนาบดี กลับตรงกันข้าม ในชุมนุมนั้นวินิจฉัยว่า ปุโรหิตเป็นบัณฑิตที่ซื่อสัตย์สุจริต ก็ยกย่องให้คงอยู่ตามตำแหน่งเดิม ส่วนกาฬกะเสนาบดีเป็นคนริษยาประจบสอพลอ ให้นำไปประหารชีวิตเสีย ส่วนพระเจ้ายสปาณี ได้รับคำตำหนิในที่ประชุมว่า เป็นคนหูเบาเชื่อง่าย ฯ

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ความคิดของเอกชนหรือรวมกันกับคนที่เคยน้อมใจเชื่อมาแล้ว พลาดได้ง่าย อาจถึงลงโทษคนไม่มีผิดก็ได้ ต่อได้อาศัยความเห็นของที่ประชุม จึงได้รับความยุติธรรมเด่นชัด เหตุนั้นท่านจึงแนะว่า อย่าเป็นคนหูเบาดังภาษิตกล่าวไว้ว่า

"อย่าใจเร็วด่วนได้จะวายวุ่น
อย่าพกนุ่นไว้ในอกจงพกหิน

เพียงนุ่งเขียวอย่าเฉลียวว่าองค์อินทร์
ต้องเดินดินดอกหนาอย่าทะนง"

พระเจ้ายสปาณี ซึ่งทรงเชื่อกาพกะเสนาบดีนั้น เพราะเป็นผู้ที่พระองค์ทรงเคยเชื่อไว้แล้ว ทั้งเรื่องนั้นต้องกับความดำริที่พระองค์ทรงระแวงอยู่ก่อน ข้อนี้ทำให้กาพกะเสนาบดีจูงไปได้ง่ายดุจถูกสนตะพายหรือบังเหียน ท่านจึงกล่าวเตือนเป็นภาษิตไว้ว่า

"อันลมหวนก็ไม่ป่วนเหมือนลมปาก
กลืนก็ง่ายคลายก็ยากถ้าหากหลง
อย่าเชื่อนักมักตับจะคับโครง
อย่ายอมโยงยอดจมูกลูกผู้ชาย"

กาพกะเสนาบดีเป็นคนพื้นเสียมาแต่เบื้องต้นแล้ว แต่ไฉนพระเจ้ายสปาณีจึงไม่ทรงเฉลียวพระหฤทัย คนมีชื่อเสียงเสียมาแล้วหรือคนที่ตนยกย่องว่าดี อาจกลายเป็นคนเสียก็ได้ ดัง

ภาษิตว่า

"ชาติเสือร้ายหรือจะคลายซึ่งลายเสือ
เกลือก็เกลืออางที่ยังมีหนอน
ยิ้นมณีมีค่าให้วานร
เห็นดีก่อนแล้วจึงคิดปิดทองเปลว"

ท้าวเธอไม่ทรงแคลงพระหฤทัยเช่นนั้น ก็เพราะความเชื่อง่ายเข้าบังปัญญา นำให้เห็นนอกทางแล้ว ก็ยากที่จะกลับมาสู่ทางได้ ปฏิปทานี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้ปกครองหมู่คณะ และผู้อยู่ในปกครอง ซึ่งไม่ควรดำเนิน ต่อไปหมู่จึงจะอยู่เป็นสุขสบาย ฯ

มา ปมาทมนุญเชถ

พ.ก.จ.

นิทานสุภาษิต

อำนาจกรรมบันดาล

จากปัญญาสชาดก สิโสรชาดก

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน
อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุคตึฯ

ธรรมและอธรรมทั้งสองอย่าง อำนวยผลไม่เสมอกัน อธรรมนำไปสู่นิรยะ ธรรมนำให้ถึงสุคติ ดังนี้ ฯ

ผู้ทำความชั่วเสียหายชื่อว่า ประพฤติอธรรมเป็นอกุศลกรรม ผู้ทำดีชื่อว่า ประพฤติธรรมเป็นกุศลกรรม ผู้ทำกรรมนั้น ๆ จะรู้สึกตัวได้ในเมื่อคราวกรรมบันดาลผล ดังมีเรื่องเล่าไว้ในปัญญาสชาดก สิโสรราช

นัยว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชา

ทรงพระนามว่าสิโสร ครองราชสมบัติในอนันตนคร มีอำนาจมาก ครั้นถึงคราวอกุศลให้ช่องเห็นเหล่าข้าราชการของพระองค์ เป็นเหมือนพวกข้าศึกศัตรูยกมาย่ำยี จึงตกพระหฤทัยกลัวสยดสยองเป็นอย่างยิ่ง ทรงสรวมมาลาห่อเพ็ชรพลอยที่มีค่าพอสมควรแล้ว ทรงถือพระแสงขรรค์ฟาดฟันผ่าเสนาข้าราชการเหล่านั้น วุ่นวายเป็นโกลาหล ออกมาจากปราสาททรงม้าพระที่นั่งฝีเท้าเร็วควบออกนอกพระนคร เพื่อหนีข้าศึกทรงบุกป่าผ่าดงเสวยทุกขเวทนามาก อยู่หลายวันถึงปลายเขตอจลนคร ของพระเจ้ากินนุวัตตราชเหนื่อยอ่อนเต็มที่ ทรงพระดำเนินจูงม้าไปพบชาวนาผู้หนึ่งเฝ้าข้าวสาลีอยู่ พอประจวบกับสุนัขลักห่อข้าวของเขาไปกิน พอเขาเห็นพระมาลาที่พระเจ้าสิโสรราชสรวมมา บันดาลให้เห็นเป็นเหมือนกระบายใส่ห่อข้าวของตนหายไป จึงกล่าว

ว่าเจ้านี่เป็นผู้ร้ายลักห่อข้าวเอาไปกิน แล้วมิหนำซ้ำเอากระบายครอบหัวเข้ามาหาเราอีก พระเจ้าสิโสรราชจะบอกกล่าวชี้แจงเท่าไร เขาไม่ฟังเสียงเข้าทุบตีจนบอบช้ำพอแก่ความประสงค์ของเขาแล้ว ก็ชิงเอาพระมาลาไปเสีย ฯ

พระเจ้าสิโสรราช ได้เสวยทุกขเวทนาอย่างสาหัสแล้ว ทรงจูงม้าพระที่นั่งเสด็จต่อไป ณ ที่อื่นผ่านนาอีกแห่งหนึ่ง เจ้าของนาเห็นพระแสงขรรค์ที่ทรงถือมาเป็นเหมือนเคียว เข้าใจว่าพระเจ้าสิโสรราช เป็นผู้ร้ายลักเกี่ยวข้าวในนาของตนก็ด่าว่าทุบตีจนบอบช้ำพอแก่ความต้องการ ดุจนัยก่อนแล้ว ก็แย่งเอาพระขรรค์นั้นเสีย ฯ

พระเจ้าสิโสรราช ได้เสวยความเจ็บปวดเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก ได้แต่ทรงพระโสกาดูรเป็นกำลัง เสด็จดั้นด้นไป ทรงจูงม้าผ่านตำบลอีกแห่งหนึ่ง เผอิญโคของชาวนาพลัดฝูงไปที่อื่น

เจ้าของโคเห็นม้าพระที่นั่งของพระเจ้าสิโสรราช จูงมาเห็นเป็นเหมือนโคของตน ก็หาว่าเป็นผู้ร้ายลักโค ด่าว่าทุบตีจนพอแก่ความโกรธแล้ว ก็แย่งเอาม้าพระที่นั่งไปเสียอีก ฯ

พระเจ้าสิโสรราช มีพระกำลังกายอ่อนเพลียมาก เพราะอดอาหารและเพราะถูกทุบตีมามาก มีพระกายสั่น ทั้งพระสรีระเปรอะเปื้อนด้วยโลหิตเปียกบ้างแห้งบ้าง ติดเกรอะกรังทั่วพระกาย ไม่อาจดำรงพระกายอยู่ได้ ก็ล้มลงอยู่ข้างวัดแห่งหนึ่ง ภิกษุสามเณรพบเข้าช่วยกันรักษาพยาบาล ชำระพระกายให้สะอาด บำรุงด้วยภัตตาหาร พอมีกำลังแข็งแรง บาดแผลในพระกายหายเป็นปกติแล้ว พระเจ้าสิโสรราชขอบวชในพระศาสนา ภิกษุทั้งหลายก็ช่วยกันขวนขวายหาสบงจีวร บริกขารภัณฑ์ ได้แต่ผ้าเก่า ๆ ก็ให้ถากกรักต้ม เพื่อสุย้อมสบงจีวรเหล่านั้น คราวนั้นโคของ

ชาวนาหายมาตัวหนึ่ง เจ้าของพากันมาตาม พบพระเจ้าสิโสรราชกำลังต้มกรักเพื่อสุย้อมจีวรอยู่ เห็นสบงเป็นเหมือนเครื่องในโค เห็นชิ้นกรักเป็นเหมือนเนื้อโค เห็นน้ำกรักเป็นเหมือนโลหิตโค ก็เข้าใจว่าบุรุษนี้ลักโคมาฆ่าต้มกิน เนื้อและโลหิตปรากฏอยู่ จึงพากันจับกุมทุบตีหาว่าเป็นผู้ร้ายลักโคมาฆ่ากิน ภิกษุทั้งหลายก็พากันมาช่วยห้ามปรามป้องกัน ถูกพวกนั้นรุกรานด้วยถ้อยคำหยาบคาย ก็ไม่อาจช่วยป้องกันได้ พวกเขาด่าว่าทุบตีจนสะใจแล้วก็ปล่อยไป ภิกษุทั้งหลายสงสารเป็นอย่างยิ่ง ก็ช่วยกันรักษาพยาบาลจนหายเป็นปกติแล้ว จึงหารือกันว่า ถ้าอยู่ในที่นี้คงไม่พ้นภัย ทั้งจะพลอยให้ภิกษุมีภัยด้วย พร้อมกันแนะนำให้ไปอยู่ที่อื่นตามสะดวกของตนที่จะเห็นชอบ ฯ

พระเจ้าสิโสรราช เมื่อภิกษุไม่ให้อยู่ จำใจ

ต้องไปทั้งความรักความอาลัยในภิกษุถึงกับลมจับแน่นิ่งอยู่ ณ ที่นั้น ครั้นได้สติสัมปชัญญะแล้วก็ทรงพระดำเนินต่อไปถึงชายป่าแห่งหนึ่ง เข้าขออาศัยพักนอนในบ้านสองผัวเมีย ซึ่งเขาปลูกพืชผลเป็นอาชีพอยู่คืนหนึ่ง เผอิญพืชพันธุ์ของเขาเก็บไว้ที่ครัวไฟหายไป ผัวเมียคู่นั้นสงสัยว่าพระเจ้าสิโสรราชเป็นผู้ร้ายลักเอาไป ก็ด่าว่าด้วยถ้อยคำหยาบคาย เห็นชายพระภูษาซึ่งห่อเพ็ชรพลอยขอดไว้ จึงบังคับให้แก้ดู เห็นเพ็ชรพลอยเป็นเหมือนเมล็ดข้าวโภชน์ คือพันธุ์ผักของตนที่หายไปก็เข้าทุบตี ให้เจ็บปวดบอบช้ำแล้วแย่งเอาเพ็ชรพลอยเหล่านั้นมาเสีย ฯ

พระเจ้าสิโสรราช ก็มีแต่ความทุกข์เป็นเบื้องหน้า สู้ตรากตรำดั้นด้นไปตามภาษาของคนอนาถาเข้าไปในเมืองอจลนคร เที่ยวขอทานภัตตาหารเขามาเสวย ทรมานพระกายอยู่ช้านาน ทั้งนี้

เพราะอำนาจอกุศลกรรมบันดาลอำนวยผล ต่อมา พระเจ้ากินนุวัตต์ พระราชานครนั้น โหรทำนายว่า ธิดาของตนจะได้สามีเป็นยาจก จึงให้ธิดาของตน ชื่อสุทัตตเทวีออกไปอยู่เสียนอกเมือง พระนาง สุทัตตเทวี จำเดิมแต่ไปอยู่นอกเมือง ได้ให้ทาน แก่ยาจกวนิพกเนืองนิตย์อยู่ทุกวัน

วันหนึ่งพระเจ้าสิโสรราชเข้าไปขอทานเพราะ ความยากจนของตน จึงเอาชายพระภูษาข้างหนึ่ง นุ่ง อีกข้างหนึ่งคลุมพระเศียร ยืนอยู่ห่างยาจก อื่น ๆ พระนางเห็นผิดปกติ เกิดสงสารสังเวช เป็นอย่างยิ่ง รับสั่งให้หญิงคนใช้ไปถาม ได้รับ ตอบว่าเป็นยาจกพลัดเมืองมา ทำให้พระนางเกิด ความสงสารทวีขึ้น พระนางจ้องดูรูปสมบัติ รู้ว่า เป็นคนผู้ดี แต่ยังไม่เห็นหน้า พระนางใคร่จะ เห็นหน้า จึงทรงดำเนินผ่านไปผ่านมาอยู่ตรงหน้า เพื่อให้พระเจ้าสิโสรราชเปิดพระเศียร พระเจ้า

ลิโสรราชเห็นดังนั้น ทรงดำริว่าเราเคยเสวยทุกข์ตรากตรำอย่างสาหัสมานาน ไม่เห็นอาการชายหญิงผู้ใดผู้หนึ่ง จะมีเมตตากรุณาเราเลย มีแต่ประทุษร้ายทุกคราว พระนางนี้ดูเป็นที่สงสารเรา คงจักเอ็นดูปราณีเราเป็นแน่ จึงทรงดำเนินไปมาอยู่อย่างนี้ คงจักดูลักษณะอวัยวะของเรา เราควรเปิดผ้าคลุมศีรษะให้พระนางดูหน้า ทรงดำริอย่างนี้แล้ว จึงเปิดพระภูษาออกจากพระเศียรมองดูนาง พระเนตรทั้งสองฝ่ายก็สบกัน ต่างฝ่ายต่างเกิดความปฏิพัทธ์ เพราะอำนาจบุพเพสันนิวาสนั้น ทั้งสองฝ่ายก็แสดงความรักใคร่ต่อกัน พระ-นางรู้ว่าผู้นี้เป็นผู้ตกยากแน่ พระนางจึงจัดอาหารให้สาวใช้ไปประทาน แล้วรับสั่งว่า เมื่อบุรุษนี้กินอาหารเหลืออย่างไร ให้คงไว้อย่างนั้นอย่าแตะต้อง ครั้นแล้วนำมาให้เราดู และรับสั่งให้จัดที่พักให้ตามสมควร หญิงคนใช้ได้ทำตาม

รับสั่งทุกประการ พระนางทรงพิจารณาดูรอยเศษอาหารที่เหลือ ก็รู้ว่าเป็นกษัตริย์ จึงให้จัดแจงสรงพระกายเปลี่ยนพระภูษาให้สมแก่กษัตริย์แล้ว พระนางเข้าเฝ้าทูลถามเรื่องเป็นมาอย่างไร พระเจ้าสิโสรราชตรัสตอบว่าเป็นกษัตริย์ แต่ไม่ตรัสบอกนามโคตร และเมืองที่ปกครอง ความทุกข์ร้อนที่ได้ประสบ ตรัสบอกหมดทุกประการ นางมีความสงสารเพิ่มขึ้นอีกมาก ทั้งประกอบด้วยความรักเป็นอย่างยิ่ง จึงทูลเชิญให้ประทับบนตำหนักของตน และยอมตนเป็นชายาบำเรอพระบาทพระเจ้าสิโสรราชต่อไป ได้อยู่ร่วมสุขสังวาสในตำหนักนั้น จนมีพระราชโอรสด้วยกัน ๑ องค์ จำเดิมแต่พระเจ้ากินนุวัตต์ทรงทราบว่าธิดาของตนได้ยาจกเป็นสามี ก็คิดหาอุบายจะฆ่าอยู่เนือง ๆ จึงรับสั่งให้จับพระเจ้าสิโสรราชผู้นักโทษไปฆ่าเสีย พระนางสุทัตตเทวีเข้าไปเฝ้า

คัดค้านขออย่าให้ฆ่า พระเจ้ากินนุวัตต์จึงทรงดำริว่า เราควรจะได้พูดจากันแล้วจับผิดให้จนได้จึงรับสั่งให้นำมาเฝ้า เมื่อเจ้าหน้าที่นำตัวไปถึงพระที่นั่ง พระเจ้าสิโสรราชไม่ถวายบังคม พระเจ้ากินนุวัตต์เห็นรูปสมบัติก็เลื่อมใส จึงตรัสถามว่า เจ้านี่ทำไมไม่ไหว้เรา พระเจ้าสิโสรราชตรัสตอบว่า ข้าพระองค์เป็นนักโทษถึงตาย แม้ไหว้พระองค์ก็ไม่มีเกียรติอะไร ฯ

ถามว่า กษัตริย์ควรแก่คนทุกชั้นจะต้องไหว้มิใช่หรือ

ตอบว่า ถูกแล้ว แต่ข้าพระองค์เป็นนักโทษแม้ไหว้ก็ไม่มีเกียรติอะไร ฯ

ถามว่า แม้จะมีเกียรติหรือไม่ก็ตาม เจ้าควรไหว้มิใช่หรือ ฯ

ตอบว่า คนทั้งหลายเขาเห็นว่านักโทษควรไหว้ แต่ข้าพระองค์เห็นว่าไม่ควรไหว้ ฯ

ถามว่า เหตุไร เจ้าจึงเห็นว่าไม่ควรไหว้ ฯ

ตอบว่า ข้าพระองค์เห็นว่า ผู้มีเกียรติไหว้ผู้มีเกียรติด้วยกัน หรือผู้น้อยไหว้ผู้ใหญ่ควรแท้ แต่ข้าพระองค์กับพระองค์ไม่ต้องด้วยลักษณะนี้ จึงไม่ไหว้ ฯ

ถามว่า ลูกเขยควรไหว้พ่อตาหรือไม่ ฯ

ตอบว่า ตามประเพณีควรไหว้ แต่ข้าพระองค์เป็นลูกเขยแต่เป็นนักโทษถึงตาย แม้พระองค์เป็นพ่อตา ก็ไม่ควรไหว้ ฯ

พระเจ้ากินนุวัตต์ระวางตรัสถามอยู่นั้น ทรงสังเกตกิริยามรรยาททุกอย่าง ตลอดถึงถ้อยคำที่โต้ตอบดูแหลมหลักมาก จึงตรัสถามว่า เจ้าชื่อไร มีชาติโคตรเป็นอย่างไร อยู่เมืองไหน ฯ

พระเจ้าสิโสรราช ตรัสว่า พระองค์ตรัสถามถึงชื่อและชาติ ข้าพระองค์จักทูลได้ แต่โคตรข้าพเจ้าจักไม่ทูล ฯ

เจ้าชื่อไร พระเจ้ากินนุวัตต์ตรัสถาม

ชื่อสิโสระ พระเจ้าสิโสรราชตรัสตอบ

พระเจ้ากินนุวัตต์สะดุ้งพระทัย ทรงดำริว่า ชื่อนี้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ครองราชสมบัติอยู่เมืองอนันตนคร แต่ชื่อคนอาจพ้องกันก็ได้ จึงตรัสถามต่อไปอีกว่า มีชาติเป็นอย่างไร

ตอบว่า ข้าพระองค์มีชาติเป็นกษัตริย์

พระเจ้ากินนุวัตต์สะดุ้งพระหฤทัยมากขึ้นอีก รู้สึกหวาดเสียวอยู่ แต่ก็ทรงดำริว่า คงไม่ใช่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ คงเป็นกษัตริย์ครองนครอื่น เพราะพระเจ้าสิโสรราชครองอนันตนคร มีอำนาจมาก ไฉนจะมาตกยากเข็ญใจเที่ยวซัดเซพเนจรอย่างนี้ แต่เราก็ไม่เคยรู้จักพระเจ้าสิโสรราชว่าเป็นอย่างไร จึงตรัสถามต่อไปว่า ท่านเป็นกษัตริย์นครไหน ๆ

ตอบว่า ครองนครชื่ออนันตนคร

พระเจ้ากินนุวัตต์พอได้สดับอย่างนั้น เพราะความกลัวอำนาจ พระกายสั่นเทา ๆ ทรงดำริว่าจะลุกไปถวายบังคม ยังไม่ทันจะลุก เลยพลัดตกจากพระแท่น ค่อย ๆ คลานไปถวายบังคมแทบพระบาทยุคลของพระเจ้าสิโสรราช แล้วรับสั่งให้แก้เครื่องจำทั้งปวงออก ทูลขอชีวิตและขอโทษ ให้สรงและแต่งพระกายอย่างกษัตริย์ แล้วตรัสถามถึงเรื่องซึ่งได้ตกทุกข์ได้ยากมาอย่างนี้ พระเจ้าสิโสรราชก็ทูลความแต่เบื้องต้นจนอวสาน พระเจ้ากินนุวัตต์ทรงสงสารมาก จึงอภิเษกพระเจ้าสิโสรราชให้ครองราชสมบัติในนครนั้น อภิเษกนางสุทัตตเทวีราชธิดาให้เป็นอัครมเหษี ให้เจ้าหน้าที่สืบจับตัวผู้ร้ายและของกลางซึ่งได้ทำร้ายและแย่งราชทรัพย์เอาไปจากพระเจ้าสิโสรราชได้มาจนครบทุกประการ ต่อมาพระเจ้ากินนุวัตต์ก็ส่งข่าวไปถึงอัครมเหษีเดิมในอนันต-

นคร พระอัครมเหษีก็จัดพยุหเสนามารับพระเจ้าสิโสรราชไปเสวยราชสมบัติในอนันตนครตามเดิม ได้อภิเษกพระนางสุทัตตเทวีเป็นอัครมเหษีซ้าย เสวยสุขสมบัติต่อไป ฯ

กรรมชั่วบันดาลให้ คงเป็นไปตามกรรมนั้น
สุดสิ่งจะป้องกัน สถานใดมิได้มี
แม้อยู่ในสมบัติ ก็ต้องพลัดต้องพรากหนี
เสวยทุกข์พันทวี ทุรเทวศถวิลครวญ
ทั้งถูกตู่และขู่เข็ญ บันดาลเป็นไปทั้งมวล
พูดดีกลับเป็นชวน ก่อวิวาทและเกลียดชัง
ทำถูกแต่ได้ผิด ให้วิปริตจนสิ้นหวัง
ที่สุดของใช้ยัง อาจกลับกลายเป็นอื่นไป
ถูกลงอาชญาหนัก บ่มิพักแถลงได้
สิ้นวิบากลงเมื่อไร จะหมดทุกข์เป็นสุขแลฯ

ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๒/๔/๒๕๐๔

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
นายพิพิธ ฐูธำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๔